

Skyrybos tvarkybos kryptys ir rezultatai

Albinas Drukteinis

Filologijos katedra, Klaipėdos universitetas
El. paštas: albinas.drukteinis@ku.lt
ORCID: 0009-0001-7798-5296

Santrauka. Straipsnyje aptarta skyrybos pagrindų ir principų raida skyrybos tvarkybos aprašuose. Minimi gramatinis (sintaksinis), prasminis ir intonacinis-pauzinis pagrindai siūlomi sutraukti į du – gramatinį (sintaksinį) ir prasminį-intonacinį, teksto intonaciją laikant vienu iš teksto prasmės realizavimo būdų. Intonacinis pagrindas yra pagalbinis realizuojant bendrąją teksto prasmę. Šiuos du pagrindus tikslinga interpretuoti kaip skyrimo ir taisyklių formulavimo kriterijus, o bendroju principu laikyti skyrybos ženklų vartojimo ir skyrybos taisyklių funkcionalumą. Konkretiems sintaksinių vienetų skyrybos interpretacijos atvejams yra svarbus gramatinis (sintaksinis) pagrindas.

Skyrybos reglamentavimas per 100 metų laikotarpį iš esmės laikėsi gramatinio (sintaksinio) ir prasminio-intonacinio skyrybos pagrindų derinio, tik pavieniais laikotarpiais buvo labiau linkstama į formalesnį sintaksinį skyrybos apibūdinimą. Pastaruoju laikotarpiu vis daugiau pirmumo teikiama teksto autoriaus apsisprendimui, jei to reikia bendrajai teksto prasmei.

Pastaraisiais dešimtmečiais skyrybos apibūdinimuose vis plačiau minimas nepilnųjų, neišplėtotų ar sutrauktų (suglaudintų) struktūrų reiškinys gali padėti išaiškinti problemiškus pakitusių struktūrų skyrybos atvejus, tiksliau apibrėžti jų skyrimo galimybes. Skyrybos taisyklės daro funkcionalesnes skyrybos atžvilgiu detaliau skaidomi sintaksiniai reiškiniai, taisyklių papildymai anksčiau neaptais sintaksiniais vienetais.

Raktažodžiai: sintaksės ir skyrybos sąsajos, skyryba, skyrybos tvarkyba, skyrybos tvarkybos raida, skyrybos principai.

Directions and Results of Punctuation Management

Abstract. The article discussed the development of the basics and principles of punctuation in the descriptions of the management of punctuation. The mentioned bases for punctuation—grammar (syntax), meaning, and intonation and pauses—are proposed to be consolidated into two, grammatical (syntactic) and meaning- and intonation-based punctuation, regarding intonation as one of the ways of realizing the meaning of the text. The intonational basis is auxiliary in the realization of the general meaning of the text. It is appropriate to interpret these two bases as criteria for punctuation practice and rule development, and to consider the functionality of the punctuation marks and rules to be the general principle. For specific cases of interpretation of punctuation of syntactic units, the grammatical (syntactic) basis is important.

Over the period of 100 years, the regulation of punctuation has largely adhered to a combination of grammatical (syntactic) and meaning- and intonation-based reasoning, only in isolated periods was there a greater tendency toward a more formal syntactic description of punctuation. In the recent period, more and more priority is given to the preferences of the author of the text, if it is necessary for the general meaning of the text.

In recent decades, the phenomenon of incomplete, undeveloped or contracted (compressed) structures, which has come increasingly into focus in the descriptions of punctuation, can help to clarify problematic cases of punctuation

Received: 2023-09-01. Accepted: 2023-12-23

Copyright © 2023 Albinas Drukteinis. Published by Vilnius University Press. This is an Open Access article distributed under the terms of the [Creative Commons Attribution Licence \(CC BY\)](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

of altered structures and more accurately define the possibilities of using punctuation marks. Punctuation rules can be made more functional by breaking down syntactic phenomena in more detail and adding previously unexplored syntactic units to the rules.

Keywords: syntax and punctuation interfaces, punctuation, punctuation management, development of punctuation management, principles of punctuation.

Įvadas

Skyryba, kaip viena iš raštingumo sričių, yra susijusi su pačiais įvairiausiais tekstų tipais, tad ir su visais rašytinio testo vartotojais. Tokios srities kodifikacija turi būti nuosekli, ne itin trikdanti vartotoją, bet kartu ir užtikrinanti reikiamas teksto autoriaus pageidaujamas prasių perteikimo skyrybos ženklais galimybes. Skyrybos principų raidos, skyrybos krypčių kitimo peržvalga, jų dabartinės būklės analizė darytų aiškesnę šios srities tvarkybos procesą, leistų geriau pagrįsti skyrybos tvarkybos perspektyvą.

Tam tikrų taisyklių grupių ar net pavienių taisyklių formuluočių, kartu ir normintojų nuostatos kitimas taip pat gali gerai atskleisti skyrybos tvarkybos kryptis, parodyti tvarkybos nuoseklumą, o drauge ir tolesnio tvarkymo galimybes ar poreikį.

Skyryba, kaip taikomasis mokslas, sistemškai dažniausia komentuojama baigiant sintaksės aprašus. Tokios aprašo dalys yra praktinio pobūdžio – kaip skyrybos taisyklių sąvadas su kokiais nors komentarais ar be jų, todėl apskritai teoriniams klausimams dėmesio skiriama mažai, o šios srities tvarkybos proceso išvis neanalizuojama. Net ir vien skyrybai skirtuose darbuose skyrybos tvarkybos vyksmo bei jo kitimo dažniausia neap-
tartinėjama (plg. LKRS 1989; 1992; Vasiliauskienė 2002; Statkevičienė 2003; Bučienė et al. 2007) arba pateikiamos tik kelios pastabos (plg. LKS 2020).

Plačiau skyrybos raida apibūdinta Juozo Abaravičiaus monografijoje (2002, 58 ir toliau), tačiau daugiausiai dėmesio skiriama ženklų ir jų vartosenos kaitai, jų funkcijų skirtumams įvairiais istoriniais laikotarpiais siejant apžvalgą pirmiausia su stilistiniais teksto ypatumais. Kalbininkų praktikų reakcijos sulaukė 2006 m. skyrybos taisyklių tikslinimas ir Valstybinės lietuvių kalbos komisijos priimti nutarimai (Nutarimai 2006). Pranas Kniūkšta taisyklių dėl dalyvinių, pusdalyvinių ir padalyvinių aplinkybių, sudėtinio sakinio dėmenų su pavieniais jungtukais *ir, ar, arba, nei*, lyginamųjų posakių skyrybos pavyzdžiu apibūdina apie septynių dešimtmečių laikotarpio skyrybos pakitimus, kai kur pateikdamas ir dar ankstesnės skyrybos komentarus, ir pabrėžia laisvėjančios skyrybos tendenciją (Kniūkšta 2007). Panaši apžvalga bei ryškesni taisyklių pakitimai aptariami ir Vido Valskio straipsnyje (Valskys 2014). Čia paminimi pagrindiniai aprašuose pateikti skyrybos principai ir taip pat atkreipiamas dėmesys į skyrybos tvarkybos kryptį palikti „teksto autoriui ar redaktoriui daugiau laisvės tiek skiriant (neskiriant) tam tikrus atvejus, tiek ir renkantis skyrybos ženklą“ (ten pat, 156).

Vis dėlto skyrybos tvarkybos ilgesniuojami laikotarpiai, juo labiau to proceso perspektyvos gerokai priklauso nuo bendrųjų tvarkybos nuostatų, nuo jos principų, skyrimo pagrindų santykio, tad jų analizė ir pagrindimas, taikymo įvairovė tvarkybos raidoje tebėra aktuali

skyrybos tvarkybos tema. Teorinių nuostatų ir praktinio jų taikymo rezultatų analizė leistų pažvelgti į tvarkybos perspektyvą, galėtų parodyti tikslintinas skyrybos taisyklių vietas.

1. Skyrybos principai, pagrindai, skyrimo kriterijai skyrybos tvarkybos raidoje

Komentuodamas 2006 m. Valstybinės lietuvių kalbos komisijos (toliau – VLKK) patvirtintas skyrybos taisykles, P. Kniūkšta pateikia paskutinio laikotarpio skyrybos tvarkybos polinkius: „Vieni rūpinasi skyrybą kuo labiau tvarkyti ir prižiūrėti, kurti taisykles, jas tikslinti, reikalauti jų laikytis; kiti stengiasi veržtis iš griežtų skyrybos gniaužtų, siekia daugiau lankstumo ir laisvės“ (Kniūkšta 2007, 6). Kiek tokie polinkiai yra užkoduoti bendruosiuose skyrybos principuose, skyrimo pagrinduose?

Skyryboje kaip taikomojoje sintaksės srityje sintaksiniai požymiai, sintaksinio vieneto struktūros ypatybės yra svarbus kriterijus formuluoti skyrybos taisyklėms. Kartu skyryba susijusi su sakiniu, kaip komunikaciniu vienetu, todėl negali būti atsieta nuo teksto. Tai reiškia, kad teksto (komunikacijos poreikių) nulemti sintaksinio vieneto pakitimai taip pat turi būti įtraukti į skyrybos taisyklių formulavimo kriterijus, o tai pasunkina taisyklių taikymą, daro jas ne tokias apibrėžtas ir aiškias. Kodifikuojant skyrybą svarbu atsižvelgti į vartotojų gebėjimą suprasti ir taikyti skyrybos skirtumų teikiamas galimybes teksto prasmei. Kartu ir teksto tipai yra nevienodi skyrybos skirtumų reikalingumo, jų poreikio atžvilgiu. Kalbos tvarkyboje laikomasi laipsniško normos keitimo principo, ypač raštingumo srityje, tai taip pat lemia skyrimo principų kaitos spartą, naujų normų įtraukimo ar normų tikslinimo apimtį, nebent būtų tikslinami reikalavimų netolygumai, nenuoseklumai.

Dar aiškiai nesuformuluotuose skyrybos principuose matyti siekis derinti gramatiniais požymiais grįstą skyrybą ir skiriant kreipti dėmesį į intonaciją. Jau Jonas Jablonskis 1922 m. „Lietuvių kalbos gramatikoje“ skyrybos ženklų vartojimą sieja su sakinio dalimis ir sakinio sandara, bet kartu nuolat pamini atvejus, kai skyrybą lemia intonacija, tarkim, jaustuko neskyrimą nuo sakinio jį suliejus, neišplėsto priedėlio po pažymimojo žodžio nežymėjimą skirtukais ir panašiai (žr. RR 1957, 429 ir kitur). Kiek vėliau maždaug tokia kryptimi jau formuluojami ir patys principai. Alfonso Kalniaus „Lietuvių kalbos sintaksėje“ sakoma, kad „skyryba yra remiama dviem pagrindais, būtent: 1. intonaciniu pauziniu ir 2. gramatiniu loginiu“ (Kalnius 1943, 90). Kaip praktiniame, mokyklai skirtame leidinyje autorius, sudarydamas skyrybos taisykles, sakosi prisilaikantis labiau gramatinio loginio pagrindo, nes rūpėta parodyti bendresnius skyrybos dėsnius, bet pamini, kad „tam tikrais atvejais, ypač grožinėj literatūroj, kur reiškiami skirtingi minties ar jausmo atšėšėliai, skiriamuosius ženklus, ypač šauktuką, klaustuką, brūkšnį ir iš dalies kablelį, galima individualiai vartoti“ (ten pat, 90).

Išsamiau skyrybos principai ir pagrindai apibūdinami sintaksės vadovėlių aukštosioms mokykloms skyrybos skyriuose. Jono Balkevičiaus „Dabartinės lietuvių kalbos sintaksėje“ minimi tie patys gramatinis-loginis ir intonacinis-pauzinis skyrybos pagrindai, bet kur kas daugiau aiškinama, kaip juos reikia suprasti ir taikyti (Balkevičius 1963, 420–422).

Gramatinis-loginis pagrindas apibūdinamas kaip rėmimasis sakinio sintaksine sandara, sakinio dalių loginiais ryšiais. Kartu pažymima, kad „intonacija didele dalimi priklauso nuo sakinio sintaksinės sandaros bei sakinio dalių gramatinio-loginio santykio, tad skiriamieji ženklai, sudėti taip, kaip reikalauja sakinio sintaksinė sandara, dažnai pažymi ir to sakinio intonacines pauzes“ (ten pat, 421). Priduriama, kad sakinio pauzėms nesutampant su sintaksinių vienetų ribomis pirmumas teikiamas gramatiniam pagrindui. Atkreipiamas dėmesys ir į tai, kad intonacija gali išvis neparodyti prasmės skirtumų, ir iliustruojama pavyzdžiais *Gerus namus pirkau* bei *Gerus namus pirkau* (knygos pavadinimas). Autoriaus konstatuojama, kad intonacinis-pauzinis pagrindas yra ne itin reikšmingas, nelygiavertis gramatiniam-loginiam pagrindui (ten pat, 422). Bet čia pat parodoma, kad kai kada skiriama vien intonaciniu-pauziniu pagrindu, ir pateikiamas išplėsto derinamojo pažyminio, einančio po pažymimojo žodžio, atvejis. Tokio pažyminio skyrimą galima aiškinti dar ir sakinio dalių išdėstymo, t. y. sandaros, požymiu, tad nėra vien tik intonacijos pagrindas, bet, pridėjus tiesioginio ir klausiamojo sakinio be klausiamojo žodžio, o ir šaukiamojo sakinio vien tik intonacijos skirtumus (*Neateisiu. Neateisiu? Neateisiu! Neateisiu?!*), galima tvirtinti, kad intonacinis-pauzinis pagrindas gali būti savarankiškas, bent jau atskiras nuo gramatinio, skyrimo kriterijus.

Kitur minėti pagrindai šiek tiek paskaidomi: minimas sintaksinis (gramatinis), prasminis (loginis) ir intonacinis (intonacinis-pauzinis) (Sirtautas, Grenda 1988, 201), prasminis, gramatinis ir intonacinis (Pupkis 2005, 235). Sintaksinis (gramatinis) pagrindas iliustruojamas sakinio ribų parodymo, kreipinių, įterpinių skyrimo atvejais dėl jų savarankiškumo ir sintaksinių ryšių neturėjimo, prasminis siejamas su tuo, kaip sakinio prasmė, parodyta skyrybos ženklais, atitinka tekstą ar situaciją (iliustruojama tradicišku pavyzdžiu *Pakarti, negalima paleisti! Pakarti negalima, paleisti!*), intonacinis apibūdinamas labiau kaip lydimasis gramatiškai skiriamų sakinio dalių pagrindas, kartu pabrėžiama, kad žodžių grupės, turinčios intonacinio savarankiškumo, gali nebūti skiriamos (iliustruojama pavyzdžiu *Nuo storos medžio šakos prieš nustebusias vaiko akis kaip ant delno atsivėrė visa klasė*). Tie patys trys skyrybos principai (vadinami ne pagrindais) minimi ir Vito Labučio „Lietuvių kalbos sintaksėje“ – intonacinis-pauzinis, gramatinis ir prasmės (Labutis 1998, 364–366).

Visuose skyrybos pagrindų (principų) apibūdinimuose kalbama apie jų pynimąsi, veikimą vienu metu. Iš tiesų jie klojasi vienas ant kito, kaip teigia V. Labutis, „remia, palaiko vienas kitą, ir nelengva spręsti, kuris iš jų dominuoja“ (ten pat, 366). Jų tarpusavio santykį nėra paprasta apibūdinti.

Daugiausiai kelia abejonių prasminio ir intonacinio-pauzinio pagrindų atskyrimas kaip savarankiškų. Bet kokie intonaciniai pokyčiai tekste turi prasmę. Netgi skirtingi sakinio pabaigos ženklai, paprastai laikomi intonacinio skyrimo atvejais, gali būti labai reikšmingi teksto, kartu ir minties rutuliojimui. Tradiciškai sakinio prasmė pirmiausia suprantama kaip propozicinės struktūros, sakinio dalių ar didesnių jo atkarpų ryšių semantika, tad įvairūs modaliniai, emociniai-ekspresiniai sakinio plėtiniai, neįeidami į sintaksinių ryšių tinklą ir turėdami ryškesnius intonacijos požymius, tarsi lieka už sakinio reikšmės ribų. Tačiau visi modaliniai elementai, kartu ir viso sakinio modalumas tekstui nėra menkesnės

svarbos nei propozicinė reikšmė. Taigi šiuos du pagrindus būtų tiksliau jungti į prasminį-intonacinį pagrindą. Juk net ir prasminiam pagrindui iliustruoti pateiktuose sakiniuose akivaizdžiai prasmės skirtumai susiję su skirtinga intonacija. Panašios nuostatos laikomasi ir naujausiame skyrybos apraše (LKS 2020, 7). Sakinio prasmė, taigi ir pagrindas, sietina labiau su pragmatine teksto informacija, o sintaksinių vienetų semantika, jų sintaksiniai ryšiai, žinoma, ir sakinio struktūros dalykai – sintaksinio (gramatinio) skyrybos pagrindo sritis. Tai, kad žodis ar žodžių grupė reiškia priežastį, laiką, vietą, juo labiau – eina papildiniu, įprastu pažyminiu ar kita sakinio dalimi, yra jų neskrymo pagrindas. Jei sakinio fragmentas turi savarankiškos minties struktūrą, taigi yra sudėtinio sakinio dėmuo, jo struktūrinis savarankiškumas parodomas skyrimu. Sintaksinis (gramatinis) pagrindas yra dvisluoksnis: vienais atvejais apsisprendžiant dėl skyrybos lemia sintaksinių vienetų ar sintaksinių ryšių semantika, kitais – jų struktūriniai santykiai.

Grįžtant prie prasminio-intonacinio pagrindo, dera pažymėti, kad tos dvi dalys nėra lygiavertės – prasmė ir intonacija yra susijusios turinio ir jo realizacijos santykiais. Prasmė suvokiama iš bendro teksto arba kuriama pagal bendrą teksto ir minčių rutuliojimo strategiją, intonacija ją paremia sakytinėje (kad ir vidinėje (plg. Karaliūnas 1997, 208–213)) kalboje, o skyrybos ženklai tą intonaciją ne visai tiksliai geba perteikti rašytinėje kalboje. Intonacinis pagrindas gali būti priimamas kaip principas, bet menkai gali būti taikomas kaip savarankiškas kriterijus. Gali būti skiriama skyrimo intonacijos nesant, plg.: *Iš baimės neišmanėme, kur slėptis*; intonacinio savarankiškumo gali turėti neskiriamos sakinio dalys, plg.: *Šie gyvūnai dėl pasunkėjusių maitinimosi ir kitų gyvenimo sąlygų atšilus žiemoms nebegali išmaitinti jauniklių*. Bet kaip pagalbinis intonacijos kriterijus šalia prasminio gali tinkamai pastiprinti skyrybos argumentaciją. O skyrybos ženklai yra lydimieji teksto informacijos rodikliai ir svarbu nesureikšminti jų vaidmens bei funkcijų teksto kūrimo srityje. Tačiau jie reikšmingesni dekoduojuojant teksto prasmę – turi patvirtinti, paremti iš teksto visumos suvokiamą informaciją ar priešingai – paneigti pirminį teksto suvokimą.

Aptartieji trys (arba du sujungus prasminį ir intonacinį) skyrybos pagrindai laikytini labiau skyrimo kriterijais nei principais. Kalbos tvarkyboje yra skiriami kalbos vieneto vertinimo kriterijai ir bendrieji tvarkybos principai (plg. Pupkis 2005, 170 ir kitur). Skyryboje bendruoju principu būtų galima laikyti skyrybos ženklų, kartu ir taisyklių, reguliuojančių ženklų dėjimą, funkcionalumą. Jei skyrybos ženklų dėjimu ar nedėjimu galima parodyti bent kokius prasmės, modalinius ir pan. skirtumus, tai turi būti kodifikuojamas kaip galimas dalykas. Ženklas yra funkcionalus net ir sakinio struktūrai parodyti atskiriant ar išskiriant sudėtinio sakinio dalis, nors be jų suprastume sakinį, taip pat ir intonacija su retomis išimtimis būtų tokia pati. Konkretūs skyrimo atvejai matuojami prasmės bei intonacijos ir sintaksinių ryšių kriterijais. Funkcionalumo principas tarsi apibendrina skyrimo pagrindus, kartu gali būti taikomas ir kaip kriterijus atsižvelgiant į tai, kokio funkcionalumo siekiama – ar parodyti sakinio struktūrą, ar perteikti konkretesnius arba bendresnius prasmės, kartu ir intonacinius skirtumus.

2. Skyrybos ženklų funkcijų klausimas

Skyrybos ženklų paskirties apibūdinimas, jų funkcijų komentarai yra susiję su bendresnėmis skyrybos tvarkybos nuostatomis ir verti detalesnės analizės. Kaip skyrybos tvarkybos proceso problemą šią sritį yra apibūdinęs J. Abaravičius: „<...> [skyrybos] tvarkytojų mintį veikia tokios būdingesnės priešybės, nedermės, nesutaptys: <...> 2) tarp skyrybos ženklų funkcijų specializacijos ir jų semantinės diferenciacijos“ (Abaravičius 2002, 10). Paminėtoji nedermė pasireiškia bet kokių kalbos reiškinių analizėje. Tokia nesutaptis apibūdinama kaip aprašo kryptis nuo formos prie reikšmės ir nuo reikšmės prie formos (žr. Labutis 2007). Pirmoji kryptis yra naudingesnė norint pateikti tam tikrą raiškos plotmės vaizdą, raiškos įvairovę, antroji yra orientuota į bendresnes turinio sritis, jų sisteminimą, o tik po to aptariama to turinio realizacijos kalbos priemonėmis įvairovė. Formų aprašui pirmenybė paprastai teikiama pradiniuose kalbos reiškinių aprašuose, o sukauptus pakankamai informacijos apie raiškos plotmę imamasi formų turinio sisteminimo su jį realizuojančių formų aprašu. Kryptis nuo turinio prie formos yra esmingesnė kalbai, nes labiau susijusi su svarbiausiomis kalbos funkcijomis – fiksuoti kalbėtojo suvoktą pasaulį ir perteikti informaciją adresatui kaip komunikacijos partneriui.

Paminėti du požiūriai į kalbos reiškinio aprašymo būdą matomi ir skyrybos aprašuose parodant bendrą nuostatą ar skaidant aprašą struktūriškai. Natūralu, kad pirmuosiuose lietuvių kalbos gramatikos ar tik jos dalies – sintaksės aprašuose skyrybos ženklai apibūdinami pagal jų paskirtį sakinyje, t. y. apžvelgiamos įvairios ženklo funkcijos. Ir „Lietuvjų kalbos sintaksėje“ (1911), ir „Lietuvių kalbos gramatikoje“ (1922) J. Jablonskis skiriamųjų ženklų vartojimo skyreliuose apibūdina, kam vartojamas taškas, kablelis, brūkšnys, dvitaškis ir kiti ženklai. Ir skyrelių pavadinimai yra apie skyrybos ženklus, ne apie taisykles tam tikriems dalykams skirti (RR 1957, 428–433, 542–547). Į tai, kad ir kablelis, ir brūkšnys gali būti pavartojamas daugmaž tiems patiems sintaksiniam vienetais skirti, nekreipiama dėmesio. Toks skyrybos aprašo būdas matomas ir A. Kalniaus „Lietuvių kalbos sintaksėje“ (1943, 90–109). Net ir plečiant skirtukų funkcijų aprašą bei siejant jų vartoseną su sintaksiniais vienetais ar sintaksiniais ryšiais, aprašo pagrindas išlieka skirtingi skiriamieji ženklai (plg. Balkevičius 1963, 431–459), o tie patys sintaksiniai vienetai pakliūva į skirtingus skyrelius, žinoma, daugiau ar mažiau pakomentuojant to ženklo rašymo specifiką ir skirtības nuo kito ženklo, vartojamo skirti tam pačiam vienetai (plg. ten pat, 454–455). Net ir vėlesniuose, labiau glaustuose, mokyklinio pobūdžio aprašuose tokia kryptis ir medžiagos skirstymo būdas išlieka (žr. LKRŽ 1980; LKRKŽ 1996; Žinytas 1998).

Kartu ryškėja ir kitos krypties aprašų tendencija. „Lietuvių kalbos rašyboje ir skyryboje“ (1976, 1989, 1992) skyrybos taisyklės skirstomos pagal sintaksinius vienetus, kitus sakinio struktūros požymius, o tik po to pagal skirtukus ar skyrimo pobūdį (atskiriamos, išskiriamos sakinio dalys). Taip skyryba aptariama V. Labučio „Lietuvių kalbos sintaksėje“ (1998), Jadvygos Statkevičienės (2003), Virginijos Vasiliauskienės (2002) praktiniuose skyrybos aprašuose, taip pat išsamesniame skyrybos leidinyje „Lietuvių kalbos skyryba. Taisyklės, komentarai, patarimai“ (2020).

Skyrybos ženklų funkcijų vardijimas ir apibūdinimas (plg. Abaravičius 2002, 13 ir toliau bei ten nurodytą literatūrą; Smetonienė 2013) iš esmės taip pat priklauso pirmajai kalbos reiškinių aprašo kryptčiai ir esminių sąsajų tarp sintaksinio vieneto ar teksto prasmės bei intonacijos ir skyrybos ženklo nepateikia. Funkcijos nustatomos pagal ženklo vartojimo atvejus, todėl yra apribotos ženklo galimybių parodyti tam tikrus santykius. Tarkim, tai, kad brūkšnys siejamas su atskiriamąja, su priešinamąja, su priduriamąja, su visumos žymimąja funkcijomis (plg. ten pat, 15–19), menkai vienija tam tikrų sintaksinių santykių ir bendresnės prasmės perteikimo ženklais būdus. Kita vertus, funkcijų nustatinėjimas, jų inventorizavimas ir diferencijavimas pagal pobūdį yra tam tikra bendrinimo pakopa ir pateikia bendresnę minėtų sąsajų vaizdą nei ženklo paskirties vardijimas. Pavyzdžiui, struktūriniu pagrindu nustatomos atskiriamoji ir išskiriamoji ženklų funkcijos padeda atriboti pavienius ir porinius ženklus. Bet tai taip pat nėra universalu. Sakykime, dvitaškis po apibendrinamojo žodžio prieš vienaarūšes sakinio dalis atlieka ir atribojamąją, ir išskiriamąją funkciją, kai po vienaarūšių sakinio dalių tęsiamas sakinytis ir rašomas kitas ženklas. Kartu porinis ženklas kabutės neturi kokio nors struktūrinio išskyrimo paskirties – rodo tik kitokį žymimos sakinio ar teksto atkarpos statusą. Vis dėlto ženklai yra tik supaprastintas prasmės ir intonacijos perteikimo būdas ir kalbėti apie savarankiškas jų funkcijas ar reikšmes galima tik gana sąlygiškai. Juk, pavyzdžiui, apibendrinamoji dvitaškio funkcija priklauso pirmiausia nuo bendrinamojo žodžio ir po jo einančių vienaarūšių sakinio dalių turinio santykio, o dvitaškis tarp paremiamojo sudėtinio sakinio dėmenų priklauso nuo priežastinių santykių, suprantamų kaip paaiškinimo, ir su bendrinimu tai nėra susiję. Žinoma, polinkių tam tikrus santykius ir prasmę perteikti tam tikrais ženklais yra ir apie tipišką ir netipišką tam tikro turinio perteikimą skyrybos ženklais kalbėti galima.

Esant pakankamai ir gana išsamių skyrybos ženklų vartojimo aprašų, skyrybos aprašų krypttis analizuoti turinio perteikimo skirtumus pasinaudojant skyrybos ženklų galimybėmis ir taip geriau realizuoti autoriaus sumanymą yra naudinga rašytinės kalbos funkcionalumui stiprinti.

3. Skyrybos tvarkybos nuostatų kaita

Skyrybos aprašų autorių nuostatos, kaip yra ar turėtų būti tvarkoma skyryba, iš dalies atsispindi formuluojamuose skyrybos pagrinduose ar principuose, o ypač komentuojant jų tarpusavio santykį.

Kalbant apie bendriausias skyrybos krypttis vienur kitur paminimi du skyrybos tvarkybos tipai: vokiškasis, teikiantis pirmenybę skyrybos sąsajoms su sintaksine sandara ir sintaksiniais ryšiais, ir prancūziškasis bei angliškasis, siejamas labiau su semantiniu ir stilistiniu teksto skaidymu (plg. Pupkis 2005, 235; Abaravičius 2002, 12, 70 ir ten nurodytą literatūrą). Lietuvių kalbos skyryba siejama labiau su griežtesne vokiškosios skyrybos tradicija, bet pastebima, kad vis daugiau linkstama į laisvesnę, stilistinę skyrybą (plg. Abaravičius 2002, 12). Tokį pokytį nurodo ne vienas skyrybos tvarkybos apžvalgos autorius (plg. Kniūkšta 2007, 10, 14, 29; Pupkis 2005, 236; Valskys 2014, 156). Laisves-

nės skyrybos poreikį tinkamai motyvuoja J. Abaravičius, akcentuodamas nepakankamą skyrybos tvarkytojų dėmesį skyrybos ženklų sąsajoms su tekstu. Tekste, ypač meniniame, ženklai padeda kurti visą potekstės sluoksnį, kur „jie skaido, derina, harmonizuoja kalbos vienetų perteikiamas reikšmes, jų emocinius ekspresinius ir vertinamuosius komponentus, padeda išdėstyti tekste loginės ir meninės informacijos svarbumo signalus“ (Abaravičius 2002, 9–10 ir ten nurodytą literatūrą). Priduriama, kad skyrybos taisyklių visuma rodo nederbę tarp išplėtos, sistemiškos sakinio skyrybos ir neišplėtos, nesistemiškos teksto skyrybos, o ji turi garantuoti teksto dekodavimą pagal autoriaus sumanymą.

Kryptį skyrybos taisykles vis labiau orientuoti į teksto ir jo autoriaus poreikius pagrindžia beįdrosios kalbos funkcijos. Nepaisant literatūroje pateikiamos kalbos funkcijų įvairovės (žr. Karaliūnas 1997, 108 ir toliau, taip pat ten nurodytą literatūrą), galima tvirtinti, kad komunikacinė kalbos funkcija yra pagrindinė. Romano Jakobsono nustatytos šešios kalbos funkcijos siejamos su verbaliniu komunikaciniu aktu (ten pat, 130), taigi komunikacinės arba glaudžiai su komunikacija susijusios. Tai atitinka natūraliai suvokiamą kalbos formavimąsi. Net tam tikru atžvilgiu savarankiška referencinė (turinio) funkcija yra aktuali, kai reikia komunikuoti: įvardyti tam tikrą realiją prireikia, kai norima apie ją ką nors pasakyti kitam. Ir ekspresija, ir apeliacija yra antriniai, lydymieji komunikacijos aspektai. Šitaip suprantant kalbos prigimtį ir paskirtį, įvairios informacijos kodavimo ženklai turi tarnauti sėkmingai ir norimai komunikacijai, taip pat ir skyrybos ženklai, padedantys teksto autoriaus koduojamą informaciją to teksto skaitytojui dekoduoti adekvačiai.

Prasminės ir intonacinės raiškos būdų įvairovės poreikį liudija įvairūs paragrafemikos (žr. Abaravičius 2002, 11) atvejai – žodžių, frazių retinimas, ryškinimas tekste, spalvų kaita reklamoje. Tai sričiai priskirtina plintanti vadinamųjų emotikų (emojų) vartoseną rašytiniuose, paprastai internetiniuose, tekstuose. Jie papildo klaustukų, šauktukų, daugtaškiu ar jų kombinacijomis perteikiamą teksto autoriaus emocijų skalę, netgi ryškiau keičia tam tikro pasakymo, frazės kontekstinę prasmę, kartu ir intonaciją nei tradiciniai skyrybos ženklai. Jų plitimas, teksto autoriaus poreikis turėti daugiau pragmatinių reikšmių raiškos būdų rašytiniame tekste rodo prasminio-emocinio skyrimo svarbą, kartu tai galima laikyti tam tikru skyrybos tvarkybos krypties vis labiau atsižvelgiant į prasminį-intonacinį pagrindą argumentu.

4. Skyrybos pagrindų realizacija taisyklėse

4.1. Įterpimo, aiškinimo, vienaarūšiškumo skyrybos tvarkyba

Įterpimą, įtraukiant ir pridūrimą, aiškinimą ir vienaarūšiškumą perteikiantys vienetai sudaro tam tikrą skalę ir pragmatinio turinio, ir sintaksinių ryšių atžvilgiu. Jų panašumai, bet kartu ir skirtumai lėmė skyrimo pagrindų pynimąsi, nevienodą interpretaciją ir nevienodas skyrybos taisykles skyrybos tvarkybos raidoje.

Įterpimas yra susijęs su pragmatine teksto informacija – teksto autoriaus nuostatų ir emocinio vertinimo raiška. Toks turinys yra palydimas gana ryškia išskiriamąja intonacija, todėl formuluojamas iš principo griežtos taisyklės. Prasminį-intonacinį skyrimo

pagrindą gerai papildo sintaksinis apibūdinimas – sintaksinių ryšių su sakiniu nebuvimas. Sutampantys sintaksinis ir prasminis-intonacinis pagrindai nėra sukėlę skyrybos diskusijų ir taisyklės nekito. Svarbu atkreipti dėmesį, kad tipiškų įterpinių turinys kyla iš autoriaus nuostatų ir nekartoja sakinio dalių, kaip sakinio sintaksinės struktūros komponentų, turinio.

Autoriaus įsiterpimą su savo nuostatomis, samprotavimais į sintaksinių ryšių tinklą realizuoja gana skirtingų tipų vienetai ir tai lemia nevienodą jų charakteristiką, santykio su sakiniu interpretaciją bei skyrybą.

Tipiški įterpimą realizuojantys vienetai parodo teksto autoriaus požiūrį į sakomą dalyką, nurodo reiškiamos minties šaltinį, teiginių tarpusavio santykį ir kitas nuostatas, išreiškia autoriaus išsakomą emociją perteikiamo turinio vertinimą. Paprastai jie išskiriami kableliais kaip neturintys kokios nors ypatingesnės intonacijos nei šiaip išskiriama sakinio dalis, pvz.:

Mes, laimei, daugiau su tais įkyriais žmonėmis nebesusitikome. Kaimynai, mačiusiųjų teigimu, šoko į pagalbą vos pamatę dūmus. Šie įrenginiai, atvirksčiai, vibracijos beveik nesukelia. Kol kas darbus, duok Dieve, įveikiame be kitų pagalbos.

Labiau turiniu nuo sakiniu reiškiamos minties nutolę ir intonaciškai labiau izoliuoti įterpiniai ankstesniuose skyrybos aprašuose pateikiami kartu su įprastaisiais įterpiniais, tik pažymimas jų struktūrinis savarankiškumas – įterptiniai sakiniai (Balkevičius 1963, 456), pvz.: *Su išskleistomis vėliavėlėmis – ženklas, kad kelias atidarytas – pasirodydavo ir dingdavo iešmininkai*; arba priduriamoji intonacija kartu su struktūros savarankiškumo ypatybe (LKRS 1992, 188), pvz.: *Skiepijimas pas mus – reikia žinoti – visada buvo didelis įvykis*. O dar labiau izoliuoti ir nuo sakinio atsiję, lyg pašalinės pastabos pasakomi įterpiniai skiriami skliausteliais (Balkevičius 1963, 459; LKRS 1992, 189), pvz.: *Pats dvaro tįjūnas (ar tai juokai?) peršasi. Šia proga kurdavau net eksromptu giesmeles (dainos buvo nuodėmė), suteikdavau joms ir savo melodiją*. Kituose skyrybos aprašuose tokiems įterpiniams pavadinti buvo vartojamas **įspraudų** pavadinimas ir jie taip pat paprastai aptariami kartu su įterpiniais pažymint minėtas jų ypatybes (Labutis 1998, 353; Nutarimai 2006; LKS 2020, 75–76) ar nurodant jų savitą statusą atskirai, kaip įterptinių žodžių ir posakių porūšį (LKG III 1976, 714; Nutarimas 2019). Paminėtais įterpinių atvejais sintaksinės ir prasminės-intonacinės ypatybės sutampa, tad juos atpažinti ir išskirti nėra keblu. Tačiau yra sintaksiškai gana artimų sakiniui, bet stipriai izoliuotų intonaciškai ir parodomų skyrimu skliaustais ar brūkšniais įterpinių, dažniausiai turinčių aiškinamąją paskirtį, pvz.: *Tėvas laikė du arklus (dvi geltonas kumeles su baltomis žvaigždėmis ir juodomis kojomis, karčiais ir uodegomis), kumeliukų, bent tris žalias olandų karves, keletą avių*. Kai kurie galėtų būti įprastos sakinio dalys sakinio struktūroje, jei nebūtų įrašytos skliaustuose, pvz.: *To iš tiesų (ir labai pagrįstai) reikalaujavo iš savo mokinių. Knygoje gausiai vartojama socialinių mokslų terminų (ir tarptautinių, ir lietuviškų). Profesorius kartais prabildavo latviškai, kartais (pasisveikindamas) – lotyniškai*. Tokiais įterpiniais (įspraudais) teksto autoriaus nuostata parodoma ne pakitusia kalbos vieneto reikšme (plg. įprastus įterpinius *laimei, aišku, rodos* ir pan.), o iš teksto kylančia pragmatine reikšme,

kitokiu kalbos vienetų reikšmingumu tekste, parodomu atitinkamais skyrybos ženklais. Skyrimas skliaustais akivaizdžiai izoliuoja kalbos vienetą ir tai leidžia jį interpretuoti kaip įspraudą. Sakinio dalies statusą galintį turėti kalbos vienetą skiriant brūkšniais, sintaksiniai ryšiai nėra nutraukiami, pvz.: *Turi gi gretima parapija – Paliėpių – šv. Jurgį. Mėlynių ledai – retas malonumas – primena karštas, saulėtas dienas.* Tai tiesiog priduriamai pasakoma įprastoje ar pridūrimui tinkamesnėje vietoje pavartota sakinio dalis. Iš to galima daryti išvadą, kad pridūrimas, kaip požymis, visada būdingas įspraudams, bet nebūtinai reiškia įspraudą. Sakinio dalies paskirtį galintis turėti vienetas, išskirtas ne skliaustais, jau vien dėl to negali būti laikomas įspraudu, kad įspraudai, kaip įterpinių rūšis, išskiriami privalomai, o pabrėžta sakinio dalis gali būti skiriama pagal įprastas taisykles, jei to pabrėžimo autorius nenorės, plg.: *Visi buvome sutarę – dar praėjusios savaitės penktadienį – susitikti šiandien* ir *Visi buvome sutarę dar praėjusios savaitės penktadienį susitikti šiandien*; *Direktoriui derėjo – pasitariant su pavaduotojais – išspręsti su tėvais tą problemą, kol dar neįsiliepsnojo konfliktas* ir *Direktoriui derėjo(,) pasitariant su pavaduotojais(,) išspręsti su tėvais tą problemą, kol dar neįsiliepsnojo konfliktas*. Jei sintaksinis vienetas negali būti sakinio dalis, paprastai jis yra nutolęs turinio atžvilgiu, rodo kokios nors kitos plotmės dalyką, įspraudu laikomas ir privalomai skiriamas esant bet kokiai skyrybai, pvz.: *Visada paslaugi sesė – še tau – griežtai atsisakė prisidėti. Visą pusnaktį – pilnatis – negalėjau užmigti.* Įspraudams atpažinti sintaksinis (gramatinis) kriterijus yra itin svarbus, bet jis svarbus ir apskritai daugeliui įterpinių, galinčių būti pavartotiems įprastomis sakinio dalimis, t. y. atsiradus kalbos vieneto ryšiams su sakiniu ir įgavus sakinio dalies statusą, plg.: *Tiesą sakant, nelabai ir norėjau eiti į tą vakarėlį* ir *Tiesą sakant poligrafo svirtelė juda ramiai*.

Aiškinimas yra susijęs su sakinio dalimis, bet kartu ir su autoriaus nuostata. Tačiau pastaroji pasireiškia ne sintaksinių vienetų reikšme, o bendraja aiškinamosios sakinio dalies paskirtimi tekste: teksto autorius, manydamas, kad adresatui gali būti neaiškus pirminis dalyko nusakymas, pakartoja informaciją kitais kalbos vienetais, suteikia papildomos informacijos apie sakytą dalyką, neretai subjektyvią nuostatą ar aiškinimo santykį su kita informacija parodydamas tiesiogiai įvardiniais aiškinamosios sakinio dalies žodžiais (*tikriausiai, paprastai, priešingai, konkrečiai, kartu ir, kaip ir ir panašiai*). Šia bendraja paskirtimi aiškinamosios sakinio dalys yra artimos įterpiniams. Dėl to kai kuriuose sintaksės aprašuose jos net ir priskiriamos įterpiniams vadinant jas gramatiškai su sakinio dalimis susijusiais įterpiniais (Balkevičius 1963, 268–274; Labutis 1998, 344–347). Laikant įterpinių rūšimi, tokios sakinio dalys, su retomis išimtimis, turėtų būti išskiriamos, nes įterpinių pagrindinė ypatybė – sintaksinė, prasminė ir intonacinė izoliacija, parodoma išskyrimu rašytinėje kalboje.

Vadinant tokias sakinio dalis aiškinamosiomis, akcentuojamas jų sintaksinis artimumas kitoms vienavardėms sakinio dalims. Tą artimumą pagrindžia aiškinimo logika: aiškinimu iš esmės atkartojamas anksčiau pasakytas turinys ar panašus turinys sugretinamas, patikslinamas. Net priskyrimo įterpiniams atveju pažymimas aiškinamųjų sakinio dalių (gramatiškai nesusijusių su kitomis sakinio dalimis vienetų) informacijos priklausymas

objektyviam sakinio turiniui (plg. Labutis 1998, 345). Sakinio dalies turinio pakartojimas ar kokio nors santykio su ja nustatymas kartu ir aiškinant yra ryškus požymis, leidžiantis atriboti tokias sakinio dalis nuo įterpinių ir laikyti savitą paskirtį sakinyje turinčiais sintaksiniais vienetais. Todėl dažniau sintaksės ar skyrybos aprašuose aiškinamosios sakinio dalys nesiejamos su įterpiniais kaip jų rūšis, tik kai kada pažymimas jų panašumas (plg. LKG III 1976, 607; LKRS 1992, 154 ir toliau; DLKG 1994, 633; Nutarimai 2006; Nutarimas 2019; LKS 2020, 33 ir toliau). Skyrybai aiškinamųjų sakinio dalių savarankiškumas svarbus tuo, kad leidžia formuluoti jų skyrimo taisykles atsižvelgiant į vidines skirtybes, spręsti vienuarūšiškumo ir aiškinimo santykį ir atitinkamai apibūdinti skyrybą. Atidesnio žvilgsnio į aiškinamųjų sakinio dalių vidinę diferenciaciją ir santykį su įterpiniais reikia ir dėl to, kad sintaksės aprašuose aiškinamosioms sakinio dalims skiriama nepagrįstai menkas dėmesys. Kai kada jos tik paminimos net nekomentuojant jų raiškos įvairovės ir ryškaus skirtumo tarp turinčiųjų įvadinius žodžius ir jų neturinčiųjų (plg. LKG III 1976, 561, 607; Sirtautas, Grenda 1988, 128; DLKG 1994, 1997, 633). Įvadiniai aiškinamųjų sakinio dalių žodžiai nusako vienavardžių sakinio dalių santykį, aiškinimo pobūdį, sustiprina ar modifikuoja tikslinamąją reikšmę (plg. Balkevičius 1963, 271–273; LKG III 1976, 607; LKS 2020, 34). Ėmus skyrybos atvejus ir atitinkamai taisykles tiksliau grupuoti pagal įvadinio žodžio semantiką (plg. LKS 2020, 37 ir toliau), atsirado galimybė gretinti su panašiais į aiškinimą kalbos reiškiniiais, skaidyti aiškinamąsias sakinio dalis ne tik pagal įvadinį žodį, bet ir pagal skyrybos variantų galimybes, priklausančias nuo įvadinio žodžio semantikos.

Nustatant įterpinių ir aiškinamųjų sakinio dalių santykį aktualios yra aiškinamosios sakinio dalys su atskirties įvadiniais žodžiais ir tam tikrų semantinių grupių įterpiniai.

Atskirtį, supriešinimą nusakančių aiškinamųjų sakinio dalių įvadiniai žodžiai *atvirksčiai, priešingai, skirtingai* gali būti vartojami kaip įterpiniai teiginių supriešinimui reikšti. Palyginkime aiškinamąsias sakinio dalis, pvz.: *Liepos, atvirksčiai negu kaštonai, auga labai greitai. Pavasarį, priešingai nei rudenį, nakties šalnų nieko negąsdina. Karo migrantai, skirtingai nuo ekonominių migrantų, nėra išrankūs siūlomam darbui*, ir panašius įterpinius, pvz.: *Mes, priešingai, niekada nelaikėme šio įstatymo kliūtimi verslui vystyti. Klaipėda, priešingai, visą laiką buvo veikiama tik Šiaurės Vakarų Europos pypkių rūkymo kultūros. Kita įmonė, atvirksčiai, stengėsi taupyti lėšas gatvių priežiūros sąskaita. Vykdoma ne proeuropinė, bet, atvirksčiai, gąsdinimo kampanija. Mūsų frakcija, skirtingai, šį pasiūlymą vertina labai teigiamai*. Tokių įterpinių paskirtis tekste labai panaši į įvadinųjų aiškinamųjų sakinio dalių žodžių paskirtį. Skiriasi tuo, kad įterpiniai paprastai supriešina teiginius tekste, o ne tame pačiame sakinyje. Svarbus aiškinamųjų sakinio dalių požymis – sintaksiniai įvadinio žodžio ryšiai su likusia aiškinamąja dalimi: prie įvadinio žodžio yra šliejama lyginamoji konstrukcija ar jis valdo prielinksninę konstrukciją (*skirtingai nuo ko nors*). Tokių ryšių iš principo negali turėti įterpinys.

Dar labiau pinasi aiškinamosios sakinio dalys ir įterpiniai *konkrečiai, tiksliai, konkrečiau, tiksliau, tikriau* ir panašiai. Juos galima pavadinti informacijos, sakomo dalyko tikslinimo įterpiniais, pvz.: *Vertėtų išskirti technines naujoves, konkrečiai, tokių naujų*

*astronomijos prietaisų kaip teleskopas panaudojimo galimybes. Pentas reglamento projekto punktas, tiksliau, antroji jo dalis neatitinka Statuto dešimtojo straipsnio. Įterpinių semantika sudaro sąlygas gretinti artimą turinį ir sintaksiniai vienetai darosi panašūs į aiškinamąsias sakinio dalis. Bet įvardiniais žodžiais jų neleidžia laikyti sintaksinių ryšių su antrąja vienavarde sakinio dalimi nebuvimas, būtent sintaksiniai ryšiai tarp įvardinio žodžio ir likusios dalies aiškinamosios sakinio dalies struktūrą daro sintaksiškai ir semantiškai vientisą. Kita vertus, įvardiniais žodžiais gali eiti gana daug modalinių žodžių, pvz.: 200 karo lėktuvų, **greičiausiai** ir tiek pat pilotų(,) neteko per kelis mėnesius. Kituose, **veikiausiai** vėlesniuose(,) veikaluose tokiam sielos aiškinimui nepritariama. Atvykėliams, **pirmiausia** šeimoms su vaikais(,) buvo duotos visos buitinės priemonės ir karštas maistas. Vasarą, **dažniausiai** liepos ir rugpjūčio mėnesiais(,) vanduo pradeda žydyti. Tokie modaliniai įvardiniai žodžiai taip pat neturi sintaksinių ryšių su likusia struktūros dalimi. Bet minėti įterpiniai yra savarankiškos leksinės reikšmės žodžiai, einantys kalbiniais metakomentarais (plg. Župerka 1998, 22) – jais autorius įsiterpia į turinio dėstymą siekdamas užtikrinti komunikacijos sėkmę, suabejojęs pasakymo tikslumu ar aiškumu. Jų tapatumas padalyviniams įterpiniams *konkrečiai kalbant, tiksliai sakant, tiksliau pasakius* ir pan. taip pat rodo priklausymą įterpiniams, o ne įvardiniams aiškinamųjų sakinio dalių žodžiams. Skyrybai ši skirtis aktuali dėl pavyzdžiuose parodytos (suskliaučiant antrąjį kablelį) kitokios aiškinamųjų sakinio dalių skyrimo galimybės (plačiau žr. LKS 2020, 43–44).*

Paskutiniojo laikotarpio skyrybos reglamentavimo dokumentuose ir aprašuose diferencijuota įvardinių žodžių semantika ir jos įtaka aiškinimo santykiui (plg. Nutarimas 2019; LKS 2020) paryškino iliustracinės paskirties žodžių *pavyzdžiui, tarkim, sakykim* skirtumus ir apskritai iškelė klausimą dėl aiškinamųjų sakinio dalių įvardinių žodžių ir įterpinių santykio. Anksčiau aptarti panašumai yra sprendžiami sintaksiniais požymiais ir didesnių keblumų nekelia. Iliustracinės paskirties žodžiai vartojami tų pačių formų ir kaip įterpiniai, ir kaip įvardiniai žodžiai. Jau anksčiau žodis *pavyzdžiui* buvo suprantamas ir kaip įvardinis aiškinamosios sakinio dalies žodis, gretinamas su kitais teiginio pavyzdžių pateikimą įtraukiančiais žodžiais (*būtent, kaip antai, kaip*) ir skiriamas kartu su visa aiškinamąja sakinio dalimi, pvz.: *Klimato sąlygos palankios ir techninėms kultūroms, pavyzdžiui linams, auginti* (Balkevičius 1963, 272). Vėliau šiam žodžiui buvo priskirta tik įterpinio funkcija (kai neina savarankiška sakinio dalimi) bei nurodoma išskirti ir pavartotą su aiškinamąja sakinio dalimi, pvz.: *Kai kurie paukščiai, pavyzdžiui, balandžiai, žmogui iš dalies naudingi, iš dalies žalingi* (LKRS 1992, 163–164). Kaip paminėta anksčiau, įterpiniai (*konkrečiai, tiksliai, konkrečiau, tiksliau, tikriau*) gali padėti nustatyti patikslinimo, paaiškinimo santykį tarp vienavardžių sakinio dalių tame pačiame sakinyje. Nesant bent kiek akivaizdesnių požymių, ar tokį žodį reikėtų interpretuoti kaip įterpinį, ar prilyginti modaliniams žodžiams (*pirmiausia, daugiausia, paprastai* ir pan.), naujausiuose skyrybos aprašuose pasirinkta išskirti jį kaip įterpinį arba neskirti kaip ir kitus įvardinius aiškinamųjų sakinio dalių žodžius, plg.: *Kai kuriose miško vietose, pavyzdžiui(,) eglėnuose, buvo pažliugę. Užsienio šalyse, pavyzdžiui(,) Čekijoje,*

gana dažnai tokios baumės nepilnamečiams netaikomos (žr. Nutarimas 2019; LKS 2020, 40). Čia reikėtų atkreipti dėmesį į vieną aprašuose nepaminėtą dalyką: bent dabartinėse taisyklėse po įterpinio einanti vienavardė sakinio dalis nėra interpretuojama kaip aiškinamoji ir po jos kablelis nėra šomas, plg. anksčiau pateiktus tokius atvejus kaip *Penktas reglamento projekto punktas, tiksliau, antroji jo dalis neatitinka Statuto dešimtojo straipsnio*. Lieka jas interpretuoti kaip to paties turinio apimties skirtumų turinčias, bet išvardijimo intonacija susijusias vienaarūšes sakinio dalis. Vadinasi, *pavyzdžiui* suprantant kaip įterpinį po jo einanti iliustruojamoji dalis neturėtų baigtis kableliu, pvz.: *Bendraudami tam tikrose situacijose, pavyzdžiui, neoficialioje aplinkoje jaunosios kartos atstovai vietos šnektos ypatybes vartoja dažniau*. Kartu reikėtų pripažinti, kad taisyklės formuluotė „po įvardinio žodžio / po žodžio *pavyzdžiui* (gali būti) rašomas kablelis kaip po įterpinio“ (LKS 2020, 40; Nutarimas 2019) nėra nuosekli – parašius kablelį įvardinio žodžio nebelieka, nebelieka ir aiškinamosios sakinio dalies. Taigi, renkamas tarp aiškinamosios sakinio dalies su neatskiriamu įvardiniu iliustracinės paskirties žodžiu ir išskiriamo įterpinio bei dviejų vienavardžių, bet nelygiaverčių, susijusių patikslinimo, papildymo santykiais vienaarūšių sakinio dalių.

Galima pridurti, kad pavartojus dvitaškį su po jo einančiu vienaarūšių sakinio dalių išvardijimu *pavyzdžiui* gali būti interpretuojamas tik kaip įvardinis iliustracinio aiškinimo žodis, pvz.: *Taures išdėstyti keliais būdais, pavyzdžiui: eilėmis, grupėmis, „eglyte“, „gyvatėle“, praktikantai mokėsi keletą dienų*.

Aptartasis žodis *pavyzdžiui* parodo tik bendrojo pavadinimo ar teiginio ir jo iliustracinio sukonkretinimo santykį. Kiti du paminėti ir taisyklėse kartu pateikiami žodžiai *tarkim(e), sakykim(e)* yra panašesni į metakalbinius komentarus, aiškiau parodo teksto autoriaus nuostatą kaip kalbėjimo, mąstymo veiksmažodžiai. Tuo jie artimesni įterpiniams nei žodis *pavyzdžiui* ir juos interpretuoti kaip įterpinius yra natūraliau, bet taip pat nelogiška laikyti įterpiniais aiškinamojoje sakinio dalyje, kaip ir aptartąjį *pavyzdžiui*.

Yra ir daugiau tokių iš dalies iliustracinės paskirties žodžių ar junginių, galinčių įtraukti šiuo santykiu aiškinamąsias sakinio dalis, pvz.:

Ašys, mūsų atveju kalnas, medis ugnis, yra gamtos reiškiniai. Paprastai rūbai – šiuo atveju batai – priklauso kažkam, yra kieno nors. Nėra nei galimybių, nei išteklių – šiuo atveju kalbininkų – daryti tai, kas jau buvo atlikta.

Beje, neretai tekstuose tokie įvardiniai žodžiai nepagrįstai atskiriami nuo aiškinamosios dalies.

Komentuoti skyrybos pokyčius su kitais įvardiniais žodžiais tikslinga aptarus vienaarūšių sakinio dalių skyrybos nuostatą pastarojo meto skyrybos taisyklėse.

Vienarūšės sakinio dalys pirmiausia apibūdinamos pagal sintaksinius požymius ir tarpusavio turinio santykį: vardija skirtingus dalykus ir yra susijusios vienodais sintaksiniais ryšiais su žodžiu, kuriam jos priklauso. Toks vienaarūšškumo aiškinimas remiasi pirmiausia sintaksiniais požymiais.

Jau seniai buvo atkreiptas dėmesys į tai, kad vienodi sintaksiniai ryšiai su bendroju žodžiu nėra vienintelis vienaarūšškumo požymis. Jau derinamojo ir nederinamojo pažy-

minio pripažinimas kaip vienaarūšių šiek tiek nutolina nuo paminėto vienaarūšių apibūdinimo – tokie pažyminiai, būdami gana skirtingų morfologinių ypatybių, o ir skirtingų pažyminių tipų, skiriami kaip vienaarūšiai labiau dėl vienodo požymių svarbumo, nei dėl vienodų pažyminio santykių (plg. LKRS 1992, 143 ir ten pateiktą pavyzdį *Betupėdamas po medžiu, žiūrėjo, kad tai buvo didelė, žemai palinkusiomis šakomis eglė*). Bet kaip vienaarūšės pripažįstamos ir visiškai skirtingos – nevienavardės – sakinio dalys, jei pasakomos „išskaičiuojamąja intonacija“ (ten pat, 140–141 ir ten pateiktą pavyzdį *Jei reikia nubausti, tai labai slapta, kur nors daržinėje nuplaks*). 2006 m. VLKK nutarime, kaip glaustame dokumente, tokie atvejai nėra minimi. Plačiau apibūdintos ir pavadintos nevienavardėmis vienaarūšėmis sakinio dalimis „Lietuvių kalbos skyryboje“ (2020, 19, 168–169). Atkreipiamas dėmesys į teksto autoriaus suvokiamą ir teksto prasmei aktualų nevienavardžių sakinio dalių vienodą reikšmingumą, prasminį lygiavertiškumą. Tokių jų santykį lydi ir išvardijimo intonacija sakytinėje kalboje. Esant vienodiems sintaksiniamis santykiams, t. y. vienvardėms sakinio dalims, vienaarūšės sakinio dalys turi tokį patį pragmatinės reikšmės sluoksnį, bet dėl akivaizdžių sintaksinių ir morfologinių požymių jis nėra aktualus. Svarbu, kad buvo konstatuota vienaarūšiškumo reiškinių dvisluoksne prigimtis. Pragmatinės reikšmės vienaarūšiškumas gali reikštis ir kitais sintaksinių santykių atvejais, būtent aiškinamųjų sakinio dalių santykių srityje.

Šis ekskursas į vienaarūšiškumo reiškinių skirtybes padeda paaiškinti aiškinimo santykius apibūdinančių taisyklių įvairovės radimąsi paskutiniuoju skyrybos tikslinimo etapu. Grįžtant prie **aiškinamųjų** sakinio dalių su įvardiniais žodžiais, atkreiptinas dėmesys į didelę šio tipo aiškinamųjų sakinio dalių grupę su įvardiniais žodžiais, parodančiais vienvardžių sakinio dalių turinio apimties skirtumus. Įvardiniai žodžiai leidžia papildyti, patikslinti, sugretinti, rodydami dalies ir visumos santykį tarp siejamų sakinio dalių, vienvardės sakinio dalys nereiskia lygiaverčio turinio kartojimosi. Dalinis turinio sutapimas leidžia teksto autoriui lengviau jas pateikti kaip vienodai reikšmingas teksto prasmei, kartu kaip lygiavertes bendrojo žodžio atžvilgiu. Gretinant su nevienavardėmis ir įgavusiomis pragmatinio (intencinio) vienaarūšiškumo, tokias vienvardes sakinio dalis net lengviau parodyti ir suprasti kaip vienaarūšes, pvz.:

Individo svoris visuomenėje, kartu ir dėmesys jam didėja. Kartais be galo ilgai, net savaitę tiesiog nejudėdavo iš vietos. Kalbėjosi tarsi jiedu būtų drauge nuo pat pirmos dienos, bent jau nuo šiandienos ryto ir kartu išmanyti visas permainas. Į popierėlį susukto maisto, dažniausiai vištienos gabalėlių palikdavo ir mergytei. Vokiečių idealistai, pirmiausia Hegelis kūrė detalias ir išsamias mąstymo sistemas.

Ypač jei jos pavartojamos pažyminio pozicijoje, pvz.:

Jam perduodamos tam tikros, dažniausiai specifinės sakralios žinios. Per savo ilgą, net 102 metus trukusį gyvenimą jis vadovavo daugeliui šio tinklo įmonių.

Tai vienas iš ryškesnių pokyčių skyrybos funkcionalumo linkme, suteikiančių daugiau pamatuotos laisvės teksto kūrėjui. Tai reiškia ir prasminio-intonacinio skyrybos pagrindo plėtimą, patvirtina skyrybos laisvėjimo tendenciją.

Šiuo atžvilgiu aktuali aiškinamųjų sakinio dalių su įvardiniais žodžiais dalis yra tapatumo santykio aiškinamosios sakinio dalys su įvardiniais žodžiais *arba, tai yra (t. y.), būtent, vadinamasis*, pvz.:

120 mm, arba per pusės plytos storį, siena suplonės. Šis circulus vitiosus, arba metodologinė tautologija, yra plačiai paplitęs reiškiny. Visa lietuvių tauta nustatyta tvarka, tai yra referendumu, pareišk šią valią. Kai kurios vadinamos žemiškomis esybėmis, ir tarp jų, tai yra tarp žmonių, esama nemenkų skirtumų. Tame pačiame istoriniame kontekste, būtent XIX šimtmetyje, įsitvirtino klaidingas ir perdėtas nacionalizmas. Taigi aukštesnė jėga, būtent protas, gali būti laikomas tiek moralinės, tiek socialinės prievartos šaltinis. Neatsitiktinai pagrindinis stovyklos pastatas, vadinamasis baltasis namas, yra pavadintas dr. Adolfo ir Jadvygos Damušių namu. Todėl jumyse tūnantis darbo didvyris, vadinamasis stachanovietis, gali pulti į nevilį. Paslaugų samda, vadinamasis „outsourcing“, Lietuvoje tik prasideda.

Jau senokai šios aiškinamosios sakinio dalys buvo komentuojamos kaip galimos atskirti, ne tik išskirti (plg. LKRS 1992, 164). Tiesa, galimybė atskirti buvo siejama su tam tikromis sakinio dalimis: „nesant pabrėžto aiškinimo pažyminiai ir tariniai su minėtais žodžiais ne išskiriami, o atskiriami vienas nuo kito kaip vienarūšiai“. Plg. ten pateiktus pavyzdžius: *Menkesni, t. y. antro sėjimo rugiai reiks pjauti vėliau; Stipresnis, vadinamasis pirmakartis alus buvo duodamas garbingiesiems svečiams*. Tarinio pavyzdys neilustruoja teiginio – aiškinamajam tariniui priklauso likusios sakinio dalys iki sakinio pabaigos ir turiniu įeina į pirmojo tarinio reikšmę, tad nematyti, atskirta ar išskirta. Tačiau pati mintis reiškia, kad ar vienavardžių sakinio dalių pozicijos (kalbamuojų atveju pažyminiai prieš pažymimąjį žodį), ar kalbėtojo intencija gali aiškinimą daryti lyg papildymą, pratęsimą, glaudžiau susijusį su tolesniu tekstu ir nuo jo neatskiriama. Beje, vartosenoje pasitaiko tokios skyrybos, lyg ir patvirtinančios minėtą nuostatą, pvz.:

Šie veiksmazodžiai dar vadinami padaromaisiais, arba sekventyviniais vediniais. Gerai moka tik tilžiškių, Prūsijos vidurio lietuvių, tarmę ir lietuvių aukštaičių, arba rašto kalbą. Šiai dvigubai krizei įtakos turėjo ir kitos, materialesnės, būtent ekonominės ir politinės priežastys. Šis, vadinamasis „tingumo“ dėsnis galutinai pašalina Aristotelio pažiūrą. Tas pokalbis turėtų vykti „akis į akį“, tai yra be televizijos, be radijo, be laikraščio skaitytojų ir būti labai atviras.

Paskutiniuose skyrybos aprašuose ir taisyklėse tokios skyrimo galimybės atsisakyta. Tačiau vargu ar pagrįstai. Į taisyklės jau seniai yra įtraukti tapatumo santykiais susijusių aiškinamųjų sakinio dalių be įvardinių (jungiamųjų) žodžių atskyrimo brūkšniu galimybė (plg. Balkevičius 1963, 273; LKRS 1989, 1992, 159; Nutarimai 1998, 66; Nutarimas 2006, Nutarimas 2019; LKS 2020, 50), pvz.: *Turime padirbėti ir mes – Turizmo informacijos centras* (–) *šioje perspektyvioje veiklos srityje*. Ankstesnėse taisyklėse (LKRS) išskyrimo galimybės net ir nebuvo, plg. *Jis padėjo – kraute užkrovė savo sunkią ranką man ant peties*. Atrodo, būtų nuoseklu tokios nuostatos laikytis ir aiškinamosiose sakinio dalyse su įvardiniais žodžiais, reiškančiais tapatumą. Santykis yra aiškesnis dėl tokios reikšmės įvardinio žodžio, todėl pakanka kablelio, kaip neekspresyvaus ženklų, ir

tai būtų tolygu brūkšniui aiškinamosiose sakinio dalyse be įvardinio žodžio. Tokios taisyklės įteisinimui galbūt trukdo šio jungtuko vartojimas vienaarūšėms sakinio dalims jungti, galiausiai išskyrimo tradicija, kad ir netvirta. Orientuojant taisyklės į jų funkcionalumą, į kalbėtojo intencijos reikšmingumą teksto prasmėje, tokie pokyčiai neatmestini.

Aiškinamųjų sakinio dalių be įvardinių žodžių taisyklės taip pat yra patyrusios nemažai pertvarkymų. Ilgą laiką jos buvo laikomos išskiriamomis sakinio dalimis, netgi priskiriamos išskirtinių sakinio dalių grupei greta tuomet privalomai išskiriamų dalyvinių, pusdalyvinių bei padalyvinių aplinkybių (plg. LKG III 1976, 560 ir toliau). Bet jau „Lietuvių kalbos rašyboje ir skyryboje“ (1992, 156) komentuojami pavyzdžiai, kai vienvardės sakinio dalys turiniu yra panašios į aiškinamąsias, bet nebūtinai taip turi būti suprastos ir gali būti atskiriamos kaip vienaarūšės. Tokia ypatybė siejama su sakinio dalių rūšimis – pažyminiais ir tariniais, plg.: *Šeiminkė pasiūlė jai šviežio, tik ką pamelžto pieno; Jei buvo jam lemta pagyventi dar 20 metų, tai, rodės, kondensavo, tirštino juos į dvejus trejus*. Svarbi kita vienvardžių sakinio dalių, susijusių tarpusavyje platesniu ir siauresniu turiniu, ypatybė – polinkis vartoti kaip samplaikas, vientisa intonacija, pvz.: *Aukštai padangėje suko ratus gandrų pora*. Kai kur jos pavadinamos viena kitą papildančiomis aplinkybėmis, plg.: *Staiga pastebiu ant stalo prie pat lempos lapelį popieriaus* (Labutis 1998, 372). Pastarieji atvejai paskatino 2006 m. rengiant naujas taisykles taikyti tokią galimybę visoms aiškinimo, tikslinimo santykiais susijusioms vienvardėms sakinio dalims be įvardinių žodžių. Tokia ypatybė yra būdingesnė laiko ir erdvės santykiais susijusioms vienvardėms sakinio dalims. Todėl vėlesniuose skyrybos aprašuose (Nutarimas 2019; LKS 2020) laiko ir vietos santykius rodančios vienvardės sakino dalys, reiškiančios vieną laiką ar vieną vietą (taip jos atskiriamos nuo vienaarūšių sakinio dalių, nes jos rodo ne vieną momentą ar ne vieną vietą), komentuojamos atskirai.

Taigi, aiškinamųjų sakinio dalių be įvardinių žodžių taisyklės reguliuoja dvejopos krypties reiškiniai: vienų semantinių tipų sakinio dalyse aktualu spręsti aiškinimo (tikslinimo) ir vientiso (samplaikiško) nusakymo santykį, kitose – aiškinimo ir vienaarūšiskumo santykį. Taisyklės, nurodančios, kad gali būti išskirtos tą patį laiką ar tą pačią vietą reiškiančios aplinkybės kaip aiškinamosios, reiškia, kad nelaikant jų tokiomis interpretuojame kaip vientisą laiko ar vietos nusakymą be skyrybos ženklų, pvz.:

Pentadienį po pietų visi rinkosi paminėti Paslaugų centro įkūrimo sukakties. Aikštelėje pakraščiais dar matėsi aptirpusios sustumdyto sniego krūvos.

Tokiais atvejais renkamas tarp išskyrimo ir neskyrimo. Kitos semantikos aiškinamųjų sakinio dalių santykiai nėra taip akivaizdžiai atribojantys turinį, nėra turinys toks skaidus kaip laikas ar erdvė, todėl galimybė pateikti papildomą turinį kaip lygiavertį vardijant yra daugmaž tokia pati, kaip ir pateikti tą turinį aiškinant. Būdo, kitų aplinkybinių reikšmių, požymių santykiai perteikiami renkantis tarp išskyrimo akcentuojant aiškinimą ir atskyrimo norint parodyti vienaarūšiskumą. Tai 2006 m. taisyklių subendrintą formuluotę šiek tiek diferencijavo ir galima sakyti, kad paskutiniųjų metų šios rūšies aiškinamąsias

sakinio dalis apibūdinančios taisyklės geriau atspindi jų skirtumus, taip pat turint galvoje dar ir papildymus dėl atitrauktųjų, prepoziciskai pavartotų aiškinamųjų sakinio dalių privalomos skyrybos.

Paminėta aiškinamųjų sakinio dalių semantika kaip skirtis tarp vienokių ir kitokių skyrybos polinkių vis dėlto parodo tik polinkius. Nereikia manyti, kad kaip vienaarūšių neįmanoma interpretuoti vieno laiko dvejojo nusakymo ir priešingai – kaip vientiso, dalies ir visumos santykiais susijusio, tarkim, požymio nusakymo be skyrybos ženklų. Sakinyje *Penktadienį, po pietų ir dar prieš šventinį savaitgalį eismo intensyvumas čia kone padvigubėjo, o remonto darbai srautą tiesiog tvenkte tvenkė* laiko aplinkybės yra suprantamos kaip vienodai reikšmingos (intencinio vienaarūšiskumo) ir atskiriamos, o sakinyje *Kitos jaunos liepos sausrą atlaikė gerai pažyminiai sudaro prasminę vienumą*, panašiai kaip ir sakinyje *Aukštai medyje tupėjo katinas ir gailiai kniaukė* ir skyrybos ženklų nereikia. Požymių pasiskirstymas paprastai susijęs su rūšinių ypatybių atsiradimu, tad pažyminiams formuluojamos papildomos taisyklės, nors iš esmės yra to paties bendro reiškinių atvejai.

Aptariamai sakinio dalių grupei, labiau įterpiniamas, yra artimi **modaliniai žodžiai**, o jų skyrybos reguliavimas kito gana ryškiai. Pats jų pavadinimas rodo, kad tokie žodžiai išreiškia kalbėtojo nuostatą sakomo dalyko atžvilgiu, tuo jie artimi įterpiniamas. Bet įterpiniais eina paprastai turintys savarankišką leksinę reikšmę žodžiai, žodžių junginiai, net sakiniai, o savarankiškiausi modaliniai žodžiai yra būdo prieveiksmiai, kai kurios prielinksninės konstrukcijos. Kiti – artimi nesavarankiškiems žodžiams ar visai neturintys savarankiškos leksinės reikšmės (*galbūt, turbūt, mat, taigi, atseit, antai, šiukštu* ir panašiai). Tokia modalinių žodžių ypatybė, matyt, ir palaikė ankstesnę skyrybos taisyklių sudarytojų nuostatą jų neskirti (LKRS 1992, 186–187). Tokių neskiriamų žodžių sąrašas buvo beveik baigtinis – tik dalelyčių sąrašas baigiamas santrumpa *ir pan.* Tiesa, anksčiau, nei tokia nuostata buvo suformuluota, dalis modalinių žodžių buvo patekę tarp įterpinių ir jiems taikoma įterpinių skyrimo taisyklė – skiriama privalomai (Balkevičius 1963, 276), plg.: *Rytoj, galbūt, ir mes pradėsime vasarą sėti; Brolis, greičiausiai, bus palikęs mieste nakvoti; Jis, tikriausiai, nebesugrįš; Taigi, žmogus jis neblogas.* Bet modaliniai žodžiai kaip savarankiška skyrybos atžvilgiu grupė buvo apibūdinta bei jų neskirti apsispręsta Lietuvių kalbos komisijos prie Lietuvos mokslų akademijos ir jau 1988 m. „Lietuvių kalbos sintaksėje“ (Sirtautas, Grenda), 1989 m. skyrybos taisyklėse (atitinkamai ir fotografuotiniame 1992 m. leidime) įtvirtinama neskyrimo nuostata. Tokia nuostata patvirtinama ir 1997 m. VLKK nutarimu (Nutarimai 1998, 61–62). Čia taip pat nėra visai baigtinis tokių žodžių sąrašas – vėl atviras paliekamas dalelyčių sąrašas. Pasirenkamosios skyrybos formavimas į atskirą taisyklių grupę rengiant 2006 m. nutarimus sudarė sąlygas peržvelgti pačius pasirinkimo atvejus. Buvo grįžta prie skyrimo galimybės atkreipus dėmesį į modalinių žodžių ir įterpinių artimumą, pateiktas baigtinis sąrašas. Vėliau pertvarkant taisykles (Nutarimas 2019; LKS 2020) ta nuostata išliko, tik sąrašas nebelaikomas baigtiniu, taigi apsispręsti dėl panašių žodžių gali ir teksto autorius. Sąrašui

visai tiktų nepaminėtas *galiausiai*, kaip *pagaliau*, *galų gale* grupės žodis, kaip modaliniai gali būti pavartoti junginiai su žodžiu *atveju* – *bet kokiu atveju*, *šiuo atveju*, *tuo atveju*, *geriausiu atveju* (apie tai žr. LKS 2020, 106).

Pats modalinių žodžių sąrašas mažai kito. Pradžioje buvo minimas *vis dėlto*, bet vėliau – 2006 m., 2019 m. nutarimuose – jo atsisakyta teikiant pirmenybę jo kaip jungiamojo žodžio funkcijai, pirmuosiuose sąrašuose buvo *štai*, vėliau (LKRS 1992; Nutarimai 1998) jis nebeminimas, į paskutiniąsias taisykles vėl įtrauktas. Ryškesnis pokytis – paskutinio (2019) nutarimo šios taisyklės žodžių sąrašė nebeliko aukštesniojo laipsniorieveiksnių *konkrečiau*, *paprasciau*, *tiksliu*. Jie pateko į tarpinius kaip glaustesnieji junginiais reiškiamų tarpinių *tiksliu*, *paprasciau*, *konkrečiau sakant*, *pasakius*, *tariant* variantai, tad kaip tarpiniai yra išskiriami privalomai.

Modalinių žodžių skyrimo taisyklių kaita gerai parodo, kad vis labiau leidžiama apsispręsti teksto autoriui ir apskritai dėl tokių žodžių skyrimo, ir dėl konkrečių žodžių laikymo modaliniais. O visame 4.1 poskyryje analizuotų sintaksinių vienetų skyrybos tvarkybos kryptį vis labiau orientuoti į teksto autoriaus poreikius pagrįstumą gerai iliustruoja bandymai griežtinti dalyvinių, pusdalyvinių bei padalyvinių aplinkybių skyrimo tvarką.

Kaip pažymima skyrybos pakitimų komentaruose (plg. Kniūkšta 2007, 7; Valskys 2014, 157), praėjusio amžiaus penktojo dešimtmečio praktiniuose leidiniuose, o ir anksčiau, nebuvo reikalaujama išskirti tokių sakinio dalių, bet ir nebuvo bent kiek aiškiau apibūdintos skyrimo arba neskyrimo sąlygos. Tas neaiškumas galėjo būti vėlesnio sugriežtinimo (plg. Žiugžda 1955, Balkevičius 1963) priežastis. Griežtas skyrimas buvo grindžiamas tokių grupių struktūriniu savarankiškumu. Iš tiesų jos gali būti lengvai pertvarkomos į savarankiško sakinio struktūrą, laikomos antriniu predikatinium centru, ir jei tai būtų svarbiausia jų skyrimo ypatybė, tokia skyryba būtų visai paaiškinama. Bet su teksto autoriaus norais parodyti jų savarankiškumą ar jo nerodyti tai neturi nieko bendra, o vartosenos įvairovėje jų savarankiškumo laipsnis yra labai įvairus. Tad netrukus buvo tokio reglamentavimo atsisakyta ir jau nuo pirmojo „Lietuvių kalbos rašybos ir skyrybos“ leidimo (1976), mokyklinių žinytų (plg. LKRŽ 1980, 31) skyrimas siejamas su dalyvinių, pusdalyvinių, padalyvinių aplinkybių savarankiškumo ryškumu. Tokia nuostata aiškiai formuluojama vėlesniuose skyrybos aprašuose (LKRS 1989, 1992), galiausiai VLKK nutarime (Nutarimai 1998, 62–63), jos laikomasi iki šių dienų.

Skyrybos ženklai turi padėti suprasti tekstą: ar lengviau atpažinti sakinio, kartu ir minties struktūrą, ar suprasti teiginių santykį, ar pajusti bendrą teksto prasmę, teksto autoriaus sumanymą. Skyryba nėra kalbos vienetai, turintys tam tikrą reikšmę, funkcijas kalbos sistemoje, ji nemaža dalimi yra teksto autoriaus įrankis prasmėms perteikti, tinkamai susikalbėti su teksto skaitytoju.

Taisyklių kaitą gali lemti ne tik poreikis taisykles daryti funkcionalesnes, geriau pritaikytas teksto autoriaus nuostatoms realizuoti ir norimai teksto prasmei kurti. Taisyklių tikslinimas gali būti susijęs su sakinio struktūros, tam tikro jos dalių kitokia sintaksine interpretacija.

4.2. Sintaksinės interpretacijos ir taisyklių kitimo sąsajos

Bendras skyrybos prasminis-intonacinis principas nešalina tam tikrų sintaksinių vienetų interpretacijos svarbos sprendžiant konkrečius skyrybos taisyklių formulavimo ir pagrindimo atvejus, kaip kriterijus yra gana naudingas, sintaksiniais vienetais nuolatos remiamasi grupuojant skyrybos taisykles, jų ypatybės padeda skaidyti atitinkamą taisyklę į smulkesnius reiškimosi atvejus.

Su tam tikromis skyrybos taisyklėmis visada nėra paprasta susieti pakitusias sintaksines struktūras. Kai kada visiškai reguliariai, kai kada dėl stilistinių sumetimų teksto autorius sutraukia, suglaudina sakinio ar tam tikros jo atkarpos struktūrą. Jei glaustoji struktūra yra vartojama kalboje gana dažnai, galima ją laikyti neišplėtotu į pilną struktūrą vienetu, nepilna struktūra, jei tai nėra reguliari raiška, glaustesnė struktūra sudaroma dėl konkrečių tos (ar tokios) sandaros ypatybių, ją būtų tiksliau vadinti sutraukta, suglaudinta struktūra. Tokiais atvejais nesuglaudinta struktūra yra reguliariesnė, dažniau vartojama. Dėl neaiškaus sintaksinio statuso ar dėl tokių struktūrų sintaksinės interpretacijos keblumų jų skyryba taip pat ne visada aiški ir nelengvai apibūdinama.

Nepilnos struktūros ar sutrauktos struktūros pavadinimai ir pats reiškinytis nėra dažnai minimas skyrybos tvarkyboje ar sintaksės aprašuose. Dažniau apie tai kalbama apibūdinant lyginamųjų posakių skyrybą. Ir tada vartojamos ne pačios sąvokos, o perifrastiški paaiškinimai: struktūra gali būti laikoma ir lyginamuoju šalutiniu dėmeniu, ir sakinio dalimi (Nutarimai 1998, 62), laikoma nepilnuoju sakiniu, aiškaus sakinio nesudarančiu palyginimu (Labutis 1998, 374). Daugiau tokių apibūdinimų yra paskutiniame skyrybos apraše (LKS 2020). Čia kalbama apie nepilnos raiškos dalyvinę, pusdalyvinę, padalyvinę aplinkybę (ten pat, 61), apie neišplėtotą savarankišką teiginį, vartojamą su dalelytėmis (ten pat, 63, 71), neišplėtotą į savarankišką struktūrą sakinį prie aukštesniojo laipsnio būdvardžių, dalyvių,rieveksmių (ten pat, 74). Tačiau sistemiško visų tokių atvejų vertinimo aprašuose nėra pateikiama, nėra ir išsamesnės tokio reiškinyties analizės.

Vieni tokio reiškinyties atvejai taisyklėse buvo apibūdinti, tačiau keičiantis jų interpretacijai kito ir jų skyryba, kitų išplėstos taisyklių taikymo ribos, dar kiti išvis nebuvo minimi ir jų skyrybos interpretacijos išvis nepateikta.

4.2.1. Požymis, aplinkybinė reikšmė ir neišplėtotas teiginys

Jau seniai buvo pastebėti sintaksiniai vienetai, turintys ir požymio nurodymo, ir aplinkybės, paprastai priežasties paskirtį. Buvo apibūdinami priedėliai su įvardiniu žodžiu *kaip*, turintys antrinę veikiančios priežasties reikšmę (Balkevičius 1963, 437), pažyminiai bei priedėliai, pažymintys įvardį, būdvardį ar skaitvardį (ten pat, 438), ir jie buvo pateikiami kaip išskiriamos sakinio dalys. Vėliau visi panašūs atvejai apibūdinami kaip pažyminiai, turintys aplinkybės reikšmės atspalvį ir nurodomi kaip išskiriami, pavartoti prieš pažymimąjį žodį (LKRS 1992, 167), pgl.: *Paprastai santūrus ir tylus, jis nevengdavo pasilinksminimų; Visų prikišamas, visų persekiojamas, Petras juto, jogei jo skausmas virto apmaudu*. Beje, su pažymimojo žodžio kalbos dalimi taisyklė nėra sie-

jama – pažymimasis žodis gali būti ir daiktavardis, ir įvardis. Bet VLKK nutarime tokie pažyminiai jau nurodomi kaip galintys būti išskiriami, taip pat palaisvinimo nesiejant su pažymimojo žodžio priklausymu kalbos daliai (Nutarimai 1998, 64). 2006 m. skyrybos taisyklių pakeitimuose buvo atskirti pažyminiai bei priedėliai, pavartoti su įvardžiais, nuo tų sakinio dalių, pavartotų su daiktavardžiais kaip pažymimaisiais žodžiais. Įvardžius pažymintys skiriami privalomai, o daiktavardžius – pasirenkamai (Nutarimai 2006). Motyvuojama buvo tuo, kad prie įvardžių pavartotos pažyminio grupės sakinio dalys visada turi antrinę aplinkybės (priežasties) reikšmę, tad rinktis nėra iš ko. Tokią reikšmę turinčios, bet prie daiktavardžių pavartotos sakinio dalys niekuo – nei intonacija, nei paskirtimi tekste – nesiskiria, tačiau pavieniame sakinyje formalių skirtumų nuo įprastų pažyminių neturi. Didaktiniais sumetimais leista skyrybą rinktis, nors tekstui pasirinkta skyryba gali netikti. Toliau tvarkant šią taisyklių grupę vėl grįžta prie vienodo ir pasirenkamo tokių struktūrų skyrimo, tačiau motyvuojama kitaip. Perkeliamas akcentas į aplinkybinę jų paskirtį, požymio nurodymas laikomas antraeilium, o tada taikoma dalyvinių, pusdalyvinių, padalyvinių aplinkybių pasirenkamo skyrimo taisyklė. Iš tikrųjų daugelio tokių sakinio dalių pagrindinis žodis yra dalyvis, paprastai neveikiamasis, arba pusdalyvis, plg.: *Sulopytos, sutrumpintos ir sudarkytos (.) burės juokingai nederėjo su tokiu graškčiu laivu; Išgąsdinti laisvės (.) mes dar nesupratome, kad kritimas baigiasi, kai pasieki dugną; Būdamas santūrus, inteligentiškas, jis niekada neatsakydavo kiek nors šiurkščiau į tokią tiesmuką sėdinčiojo pastabą.*

Neturinčios dalyvio ar pusdalyvio, bet reiškiančios aplinkybę sakinio dalys pavadinamos nepilnos raiškos dalyvinėmis, pusdalyvinėmis ar padalyvinėmis aplinkybėmis, parodančiomis ir daiktavardžiu ar įvardžiu išreikšto dalyko požymį, ir tokiu būdu išsprendžiama jų sintaksinė interpretacija, kartu ir skyryba, nes šios raiškos aplinkybės skiriamos pasirenkamai. Kaip tiksliai pastebėta P. Kniūkštos (2007, 5, 22), pasirinkimą lemia bendroji teksto prasmė, teksto autoriaus sumanymas, kaip rutuliojamas tekstas – šiuo atveju, svarbi priežasties reikšmė ar ne, pvz.:

Be prijuostės, ji atrodė visai kitokia. Mums, su dideliais krepšiais, nebuvo lengva įsitaisyti tarp gausybės keleivių. Gabus visiems dėstomiems dalykams, miklus, greitas krepšininkas ir šaunus tautinių šokių šokėjas, Albertas buvo visos mokyklos numylėtinis.

Kai kada tai tik požymio egzistavimo paliudijimas, pvz.:

Linksmos, spalvotais drabužiais, šokėjos mosteli rankomis ir keletą kartų sutrepsi.

Su dalelytėmis pavartotos tokios sakinio dalys kai kada panašios į nepilną sakinį be tarinio, pvz.:

Nors ir su meile rašyti, laiškai manęs kažkodėl nedžiugino. Ji, nors ir žmona, laikė tai labiau bailumu, nei didvyriškumu.

Bet daugelis taip pat gali būti papildytos pusdalyviu, pvz.:

Obelys, nors ir be lapų, buvo gražios plačiu šakų vainiku. Atėjusysis, dar su lietalčiu ir kaklaraiščiu, labai skyrėsi nuo kitų poilsiautojų.

Todėl apibūdinant skyrimo priešastį neakcentuojama aplinkybės reikšmė, ji tik nurodoma greta struktūros kaip neišplėtos į savarankišką teiginį apibūdinimo.

Tokiu pagrindu vienijant artimos paskirties sintaksinius vienetus, prireikė naujos taisyklės apie su tokiais pat dalelytėmis vartojamas aplinkybes. Jos taip pat turi neišplėto teiginio ypatybę, yra intonaciškai gana savarankiškos, pvz.:

Žmogus visuomet, kad ir nesąmoningai, norės suprasti savo gyvenimo, veiklos prasmę. Tie įstatymo punktai, nors ir ne visada, leidžia reguliuoti nekilnojamojo turto savininko teises.

4.2.2. Lyginamųjų posakių struktūros ir skyrybos ypatumai

Lyginamosios konstrukcijos sintaksės ar skyrybos aprašuose yra visada atskirai apibūdinamos pažymint jų raiškos savitumą. Lyginamosiomis konstrukcijomis turinys yra perteikiamas netiesiogiai, tarsi paslepiant būdingą tam tikrų sintaksinius ryšių raišką. Tai kelia sintaksinės interpretacijos, o kartu ir skyrybos taisyklių taikymo sunkumų. Bet, neišleidžiant iš akių, kad tai tie patys sintaksiniai ryšiai bei sintaksiniai vienetai, tik išreikšti lyginamuoju būdu, galima nesunkiai priskirti juos tam tikriems įprastai reiškiamiems vienetais ir taikyti atitinką skyrybą.

Su netipiškomis struktūromis susiduriama dviem atvejais – vartojant lyginamąsias konstrukcijas su atliepiamaisiais žodžiais ir lyginamųjų konstrukcijų su aukštesniojo laipsnio žodžiais atveju.

Lyginamųjų konstrukcijų su atliepiamaisiais žodžiais skyryba nebuvo vienoda. Pirmame išsamesniame apraše nurodyta, kad neskiriamos kaip einančios sakinio dalimis (LKRS 1992, 171), plg.: *Tokių beržų kaip Vaduvų kalvose niekur nebuvo; Ir akis jos ne tokia šviesi kaip anksčiau.* 1997 m. VLKK nutarime atskirai šis raiškos tipas nepateikiamas, bet tarp kitų paminimas kaip galimas skirti laikant lyginamuoju šalutiniu dėmeniu (Nutarimai 1998, 62), plg.: *Vakaras buvo toks pat, kaip ir daugelis to neramaus rudens vakarų.* Apie tai, kad šalutinis dėmuo neturi visos jam reikalingos struktūros, neužsimenama. Tokias konstrukcijas linkęs laikyti išskiriamomis ir V. Labutis (1998, 374), plg.: *Pikčiurnienė negalėjo elgtis taip, kaip Šnektienė.* Abejoja ir dėl kiek kitokių lyginamųjų konstrukcijų su atliepiamaisiais žodžiais neskyrimo, plg.: *Jau kad žmonės tokių medžių kaip liepa negaili, tai jie ir nieko nesigaili; O tada mes gyvensime ne taip kaip iki šiol; Kurgi rasi taip kaip pas motinėlą.*

2006 m. nutarime jau suformuluota atskira pasirenkamojo skyrimo taisyklė, kaip įprasta, nekomentuojant priešasčių, tik pažymint jų intonacinį ir prasminį savarankiškumą. Pastarųjų metų skyrybos taisyklėse pateikta tokia pat formuluotė (Nutarimas 2019; LKS 2020, 72).

Lyginamosios konstrukcijos su aukštesniojo laipsnio žodžiais paprastai paminimos kartu su anksčiau aptartosiomis ir dėl skyrybos išsakoma tokia pat nuostata, plg.: *Geriau žvirblis rankoje negu briedis girioje* (LKRS 1992, 171); *Geriau žvirblis rankoje(,) negu briedis girioje* (Nutarimai 1998, 62) (taikant vėliau priimtą skyrybos pasirinkimo žymėjimą). Tačiau paskutinio laikotarpio taisyklėse (Nutarimas 2019; LKS 2020)

tokių lyginamųjų konstrukcijų skyryba yra suformuluota atskiru punktu ir pagrindžiama neišplėtoto į savarankiško sakinio struktūrą vieneto supratimu, plg.:

Tokia alegorijų kalba gotikos laikų žmogui buvo suprantamesnė(,) nei grynoji simbolika. Kur kas sklandžiau(,) negu ankstesniais metais(,) tvarkomi vadovėlių viešieji pirkimai.

Neišplėtos į savarankišką šalutinį sakinį struktūros apibūdinimas visiškai tinka abiem aptartiesiems atvejams. Galimybė išplėtoti į sakinio struktūrą ir atriboja pastarojo tipo lyginamąsias konstrukcijas nuo neskiriamo kiekio nusakymo su aukštesnio laipsnio kiekio žodžiu, plg.: *Žygeiviai miškais ėjo daugiau kaip tris paras.*

4.2.3. Skyrybos taisyklėse nekomentuojami struktūrų glaudinimo atvejai

Vienais taisyklėse neaptartais struktūros sutraukimo atvejais tokios struktūros yra gana reguliarios, tačiau jų skyryba nėra komentuojama, kitais – struktūros pakitimai yra gana individualūs, bet turi tam tikro dėsningumo, tad negalimi laikyti okaziniais, skyrybos komentarų nevertais raiškos būdais.

Įterpinių skyriuje skyrybos aprašuose pateikiami teiginių tarpusavio santykį parodantys priešpriešos reikšmės įterpiniai, pvz.:

Kurį laiką skausmas atslūgsta, tačiau skrandžio liga, priešingai, progresuoja. Tada, atvirksčiai, šuo gali nenorėti bendrauti su žmogumi ar kitais šunimis.

Tokie įterpiniai gali eiti po sakinio dalis ar sudėtinio sakinio dėmenis jungiančių jungtukų, pvz.:

Tai ir į žvaigždžių sudėtį dar nespėjusios patekti ir, priešingai, žvaigždžių vėjo bei supernovų sprogimų iš žvaigždžių jau išmestos dujos. Kuo daugiau laiko farmacijos specialistai skyrė konsultavimui, tuo labiau jie buvo patenkinti darbu ir, atvirksčiai, specialistai, jaučiantys didesnę pasitenkinimą darbu, teikė išsamesnę konsultaciją.

Jungtukai vardiija teiginius ar jų dalis, turi jungimo paskirtį, o po jungtuko esantis įterpinys parodo priešingą sugretinto turinio santykį.

Bet tarp pavyzdžių ar komentarų prasprūsta ir kitokios interpretacijos reikalaujantys pavyzdžiai, plg.: *Toks įsikišimas retai būna veiksmingas, netgi atvirksčiai – pokalbiai su skriaudiku neretai sukelia priešingą reakciją; Ir priešingai – tarnei nepalankios nuostatos nenumato ir pozityvaus scenarijaus, t. y. tarminio varianto būsimų kartų kalboje.*

Kartu su jungtuku toks žodis apibendrintai konstatuoja priešingo dalyko egzistavimą. Tada intonacija ir to žodžio sintaksinė paskirtis kitokia, pvz.:

*Šuo gali gulėti pasislėpęs tolimame aptvaro ar būdos kampe arba atvirksčiai – bėgioti aplink aptvarą, užšokti ant būdos ir nušokti nuo jos, drebėti visu kūnu nuo prisilietimo ir bandyti kęsti. [Plg.: arba **daryti atvirksčiai** – bėgioti...]*

*Dėl mažėjančio bendro periferinio pasipriešinimo raumenų kraujotaka intensyvėja, ir priešingai – aukštas diastolinis AKS rodo padidėjusį periferinį pasipriešinimą. [ir **priešingai galima teigti** – ...]*

Abstraktus priešingo teiginio nusakymas, tarsi pati priešingumo idėja, išreiškiama sakinio dalimi, kurią galima pertvarkyti į apibendrintą sakinio struktūros teiginį, brūkšnys

čia rodo aiškinamąjį santykį tarp to apibendrinto teiginio ir toliau esančio detalizavimo. O ženklas prieš jungtuką priklauso nuo įprastų taisyklių – tarp vienaarūšių sakinio dalių nerašomas, tarp sudėtinio sakinio sudedamojo ar skiriamojo sujungimo dėmenų gali būti rašomas (esant *ir, ar, arba*).

Gali būti ir sintaksinė priešprieša išreikšta (priešinamaisiais jungtukais), ir apibendrinantis priešingą teiginį žodis pavartotas, o po jo aiškinamoji dalis, pvz.:

Toks gilinimasis į žodį, vaizdą ne stiprins kūrinio įtaigą, o atvirksčiai – nutolins nuo jo giliųjų prasmų, išskaidys, taps savitikslis. Ne verslo dalyviai turėtų taikytis prie valdžios, bet atvirksčiai – valdžia turi tarnauti šalies gyventojams, taigi ir verslo dalyviams.

Tokie apibendrinti, į savarankišką struktūrą galimi išplėtoti žodžiai iš pirmo žvilgsnio panašūs į įterpinius, gali atsidurti tarp dviejų ženklų, bet ir sintaksinė jų paskirtis, ir ženklų aiškinimas nėra susiję su įterpiniais.

Sakinio pradžioje pavartotų jungtuko ir minėtų žodžių derinių interpretacija priklauso nuo ankstesnio teksto. Kaip ir sakinio viduje, gali sakinytis, kaip tam tikras parceliatas, būti pradedamas supriešinimo teiginiu, tada bus tik brūkšnys po abstraktaus žodžio, plg.: *Ir atvirksčiai – stimulus, kuris yra suvokiamas kaip ilgalaikė grėsmė, pasižymi ilgalaikio iššūkio ir įveikos mechanizmo cheminės reakcijos sužadinimu*; gali būti tiesiog sugretinimas su kitu, anksčiau pasakytu teiginiu, tai rodys jungtukas, o įterpinys tik signalizuos apie teiginių turinio priešingumą, plg.: *Ir, atvirksčiai, stimulus, kuris yra suvokiamas kaip ilgalaikė grėsmė, pasižymi ilgalaikio iššūkio ir įveikos mechanizmo cheminės reakcijos sužadinimu*. Bet ankstesniame tekste tada turėtų būti teiginys, tarkim, apie stimulą, kuris suvokiamas kaip trumpalaikė grėsmė ar panašiai.

Sakinio pabaigoje pavartoti šie žodžiai reiškia tiesiog sakinio dalį, plg.: *Dėl to žmogaus ir gyvūno santykiai labai lengvai gali kisti nuo užtikrintumo iki baimės ar atvirksčiai; Treniruočių metų rekomenduojama užtikrinti, kad šuo už tinkamai atliktą užduotį bus apdovanotas dėmesiu ir priešingai.*

Tarp prijungiamųjų sakinių yra vadinamieji aiškinamieji apibūdinamieji šalutiniai dėmenys, išaiškinantys jau esančią pagrindiniame dėmenyje ir neretai abstrakčiai pasakytą sakinio dalį, pvz.:

Radusiojo karma dar pasunkėja, jei pametusysis labai gailisi to, ko neteko. Jeigu šypsaisi ir iškėlęs galvą džiaugiesi tuo, kas esi ir ką turi, jauskis išskirtinis. Problemų kyla dėl to, kad neturime pakankamai lėšų.

Dėl sintaksinių santykių, iš dalies ir dėl turinio pasikartojimo tokios struktūros atrodo kiek perteklinės, todėl kalbėtoji paranku išleisti abstrakčiąsias sakinio dalis ir šalutinį jungti tiesiogiai prie reikiamos sakinio dalies, paprastai tarinio. Daugeliu atvejų pasirinkimas yra vienodai tinkamas, tačiau prielinksninėmis konstrukcijomis reiškiamos abstrakčiosios sakinio dalys yra reikalingesnės. Prielinksnis sukonkretina sintaksinį santykį ir tiesiogiai jungiamo šalutinio dėmens santykis su pagrindiniu būtų sunkiau suprantamas. Bet glaudinimo poreikis iš dalies lieka ir kalbėtojas gali išleisti abstrakčiąją sakinio dalį, įvardinį jos dėmenį, palikdamas prielinksniį tam konkrečiam santykiui parodyti.

Ypač dažnai šalutinis dėmuo jungiamas paliekant prielinksniį *iki* ir laiko šalutinį jungiant jungtuku *kol* arba visai be jungtuko. Pavyzdys su nesuglaudinta prielinksnine konstrukcija būtų toks: *Žemės darbus bus galima dirbti iki tol, kol stipriau neatšals*. Dėl dažno vartojimo šalutinio pradžioje šiam prielinksniui net suteikiamas jungtuko vaidmuo (LKŽ, DLKŽ, numatyta ir BŽ; taip pat Labutis 1998, 292). Toks sprendimas yra abejotinas: kalboje turbūt nėra daugiau nė vieno prielinksnio, galinčio prijungti šalutinį dėmenį. Kita vertus, pagrindinio dėmens tarinys valdo prielinksninę konstrukciją, jam prielinksniu perteikiamas santykis yra reikalingas realizuoti laiko ribos santykį, o kabelis prieš prielinksniį nutraukia sintaksinius ryšius. Galbūt dėl to vartojamas ir prielinksnis, ir šalutinis dėmuo su jungtuku *kol* (beje, pavyzdžiai tekстыne buvo be skyrybos ženklų), pvz.:

Jis yra žmogus, kuris negalėjo rasti tikėjimo iki kol atrado magiją. Leidžiama recepte neįrašyti kompensaciją gaunančio asmens kodo iki kol bus duotas nurodymas. Ši laikinoji tvarka reguliuoja Vyriausybės vertybinių popierių išleidimą ir jų apyvartą iki kol Lietuvos Respublikos Seimas, Lietuvos Respublikos Vyriausybė ar Finansų ministerija kartu su Lietuvos banku nepriims kitokių sprendimų šiuo klausimu.

Prielinksnis *iki* reiškia laiko ribą, o jungtukas *kol* gali rodyti ne tik laiko ribą, bet ir dviejų veiksmų trukmės sutapimą, plg.: *Buvo galima dirbti žemės darbus, kol naktimis pašaldavo tik vienu kitu laipsniu*. Tad ir dėl tos priežasties gali reikėti abiejų kalbos vienetų – prielinksnis rodo laiko ribą, iki kurios veiksmų trukmės sutaps ir abu veiksmi galės vykti. Jei aktuali tik laiko riba, prielinksnis ir jungtukas informaciją dubliuoja, todėl jungtukas gali būti išleidžiamas, pvz.:

Nutarta nepritari planuojamos ūkinės veiklos galimybėms teritorijoje – vėjo jėgainių plėtojimui iki nebus priimti valstybės institucijų teisės aktai, reglamentuojantys vėjo jėgainių statybą.

Dėl sintaksinės sinonimikos linksniuojamąjį prielinksninės konstrukcijos žodį gali keisti pusdalyvio, padalyvio žodžių grupės, šalutinis dėmuo, jei tas žodis yra abstrakčios reikšmės, plg.: *Reikia tai aptarti iki vadovų susitikimo / iki susitinkant vadovams / iki susitiks vadovai / iki kol susitiks vadovai*. Linksniuojamojo žodžio prielinksninėje konstrukcijoje pakeitimai negalėtų keisti prielinksnio kuriamo santykio, kartu ir jo reikalingumo pagrindinio dėmens tariniui. Taigi tiksliau būtų ne suteikti prielinksniui kitų funkcijų, o laikyti struktūros glaudinimu ir priskirti kitiems tokio reiškimo atvejams.

Kitais atvejais prielinksninės konstrukcijos glaudinamos dėl jų pasikartojimo. Gali tokios pat prielinksninės konstrukcijos reikėti ir pagrindinio, ir šalutinio dėmens žodžiams, pvz.:

Paveikslukus reikia parinkti atsizvelgiant į ką dėmesį sutelkia tokio amžiaus vaikai. Yra įvairios slėptuvės priklausomai nuo kokių pavojingų poveikių jos apsaugo žmones. (Plg. nesuglaudintas struktūras: Paveikslukus reikia parinkti atsizvelgiant į tai, į ką dėmesį sutelkia tokio amžiaus vaikai. Yra įvairios slėptuvės priklausomai nuo to, nuo kokių pavojingų poveikių jos apsaugo žmones.)

Prielinksninės konstrukcijos nėra vieninteliai glaudinimo reiškinių atvejai. Abstrakčios sakinio dalys gali būti išleistos po neiginio esant supriešintiems šalutiniams dėmenims, pvz.:

Jis nedalyvavo ne kad nenorėtų, o kad nekeltų bereikalingų šnekų. (...ne dėl to, kad..., o dėl to, kad...).

Šalutinis dėmuo gali būti neįprastai pavartotas vietoje vardinės tarinio dalies dėl to, kad tos vardinės dalies nėra išreikštos įvardžiu, pvz.:

Vienas iš klausimų, į kurį mokslinėje literatūroje nėra galutinio atsakymo, yra kiek savigarba yra susijusi su bedarbių stresu įveikos strategijomis.

Visais tokiais atvejais skyrybos ženklų vartojimo siūlymas yra gerokai abejotinas – sintaksiniai ryšiai per daug glaudūs, kad būtų galima kurioje nors vietoje juos nutraukti.

Aptartuosius konstrukcijų sutraukimo (glaudinimo) atvejus bendrinant kaip reiškinį, galima paaiškinti skyrybos pokyčius ir formuluoti taisykles pagal struktūros pertvarkymo pobūdį.

Neišplėtotų, nepilnų struktūrų apibūdinimo įtraukimas į taisykles, skyrimo kriterijus leido sistemiškiau apibūdinti savitumų turinčius sintaksinius vienetus skyrybos atžvilgiu, taisykles padaryti sistemiškesnes. O galimybė išplėsti šio reiškinio ribas laikantis to paties sistemiškumo suteikia pagrindą vienodžiau interpretuoti skyrybos ypatumus pakitusiose konstrukcijose.

Kartu tai parodo, kad spręsti konkrečioms, su sintaksinių struktūrų pertvarkymu susijusiems atvejams gramatinis (sintaksinis) kriterijus yra svarbesnis, nes bendrajai teksto prasmei tokie pertvarkymai įtakos neturi, nebent stilistinėms teksto ypatybėms.

5. Taisyklių aprėpties tendencijos

Gretinant išsamesnius skyrybos taisyklių aprašus (LKRS 1976, 1989, 1992; LKS 2020), galima pastebėti, kad skyrybos apibūdinimas tampa labiau struktūruotas, atribotos pačios taisyklės nuo jų taikymo komentarų. Ta kryptimi buvo rengti ir 2006 m. VLKK nutarimai atskiriant privalomojo ir pasirenkamojo skyrimo taisykles (Nutarimai 2006). 2020 m. skyrybos leidinyje (LKS 2020) išlaikytas skirtumas tarp privalomojo ir pasirenkamojo skyrimo, tik pasirinkimas šiek tiek kitaip suprantamas: rinkimasis tarp išskyrimo ar atskyrimo nelaikomas pasirenkamosios skyrybos atvejais, pasirenkamąja skyryba laikoma galimybė skirti ar neskirti, bet ne kaip skirti (LKS 2020, 17). 2006 m. nutarimuose vientisi sintaksiniai reiškiniai buvo suskaidyti ir su jais susijusiose taisyklėse pateikti skirtinguose nutarimuose su skirtinga numeracija, ir tai šiek tiek trukdė interpretuoti konkretų atvejį. Ankstesniuose aprašuose tai buvo vientisa, gal kiek atsiskyrė skirtinguose skyreliuose komentuojamas to paties atvejo skyrimas skirtingais ženklais (plg. LKRS). „Lietuvių kalbos skyryboje“ (2020) buvo suderinti struktūravimo būdai ir išlaikomas vieningumas vieną reiškinį aptariant vienoje vietoje, privalomai ar pasirenkamai, vienokiais ar kitokiais ženklais būtų skiriama, kartu grafiškai parodant privalomąją ir pasirenkamąją skyrybą.

Paskutiniame 2020 m. skyrybos apraše, gretinant su 1992 m. išsamiu skyrybos aprašu, yra visiškai naujų taisyklių ir naujų sintaksinių vienetų aptarimo skyrybos atžvilgiu, tiesa, jų nedaug.

Anksčiau nebuvo aptarinėjama skaidomo teksto skyryba. Dokumentų teksto įforminimą reglamentuojančiuose archyvų institucijų teisės aktuose buvo apibūdintas skaidomo dokumentų teksto įforminimo principas (plg. Įsakymas 2011): „Po punkto ir papunkčio skaitmenų dedami taškai. Kai papunkčius sudaro sakinio dalys, jie pradedami mažąja raide ir atskiriami vienas nuo kito kabliataškiu. Papunkčiai, kuriuos sudaro sakinyš ar keli sakiniai, pradedami didžiąja raide.“ Tačiau vėlesnėse dokumentų įforminimo taisyklėse tokio apibūdinimo nebeliko ir tam tikrą laiką skaidomo teksto skyryba ir rašyba išvis nebuvo reglamentuojama. Paskutiniame apraše yra pateiktas bendras principas ir tipiški atvejai bei pateikta neįprastesnė taisyklių reikalavimų kompromisu pagrįsta skyryba, ypač kalbant apie teisės aktų teksto keitimo dokumentus.

Atskirame skyriuje yra aptariami specifiniai skyrybos reiškiniai. Jie neatitinka pagrindinių skyrybos taisyklių, bet gali būti paaiškinti bendresniais ženklų vartojimo principais, pragmatinėmis teksto ypatybėmis, skyrybos ženklų individualiosiomis savybėmis. Į šį skyrių yra patekusi nevienavardžių vienaarūšių sakino dalių, pridūrimo, netipiško aiškinimo skyryba, neįprasti dvitaškio vartosenos atvejai. Tokių skyrybos reiškinų apžvalga ir komentarai padeda redaktoriams vertinti neįprastų tekstų atitikimą skyrybos reikalavimams, leidžia apsispręsti dėl individualios jų interpretacijos.

Kad ir išsamiuose aprašuose, visada lieka vienas kitas vartosenos atvejis, nepamintas taisyklėse, ir tai kelia neaiškumų teksto autoriams bei redaktoriams, plinta skirtinga tokių atvejų interpretacija.

Jau tarp skyrybos taisyklių dviejų tikslinimo etapų – 2006 m. ir 2019 m. – protokoliniu sprendimu VLKK buvo nustatęsi, kaip vartoti skyrybos ženklus jungiant kaip vienaarūšes išskiriamą ir neskiriamą arba pasirenkamai skiriamą ir neskiriamą sakinio dalis. Paskutiniame apraše, taip pat ir 2019 m. nutarime tai išdėstyta nuosekliau ir pasirinkta remtis vienaarūšių sakinio dalių pozicija bendrosios sakinio dalies atžvilgiu ir skyrimo būtinumu.

Ankstesnės taisyklės buvo papildytos lyginamųjų konstrukcijų su aukštesniojo laipsnio žodžiais skyrybos apibūdinimu, papildytos įterpinių semantinės grupės – įtraukti temos nusakymo įterpiniai, nuosekliau surikiuoti vidinių ir savarankiškų citatų pabaigos ženklai, taip pat ženklų vartojimas įsiterpus nuorodoms ar išnašoms. Šie ir dar vienas kitas papildymas padarė taisykles išsamesnes, funkcionalesnes.

Taisyklėse nėra daug dėmesio skiriama skirtingų ženklų sandūroms aptarti. Tai labiau susiję su skirtingų taisyklių taikymu, todėl tinka komentarams, o ne taisyklių formuluo-tėms. Tam yra paskirtas skyrelis „Lietuvių kalbos skyryboje“ (LKS 2020, 10–14), bet jame komentuojami bendresni polinkiai ir neapimama visų aktualių atvejų.

Išvados

1. Skyrybos tvarkybos raidoje bendrieji skyrimo pagrindai nelabai kito – paprastai vardinami ar laikomasi taisyklių formuluotėse gramatinio (sintaksinio), prasminio ir intonacinio-pauzinio pagrindų. Įvairiais tvarkybos etapais pirmumas buvo teikiamas vienam ar kitam pagrindui, bet nė viename skyrybos apraše nebuvo kurio nors atsisakoma.

Prasminis pagrindas turėtų būti labiau sietinas su bendrąja teksto prasme, o ne su sakiniu ar jo dalių, taip pat ir sintaksinių ryšių semantika. O bendroji teksto prasmė yra neatskiriama nuo intonacijos – intonacija realizuoja prasminius teksto niuansus, tad prasminis ir intonacinis-pauzinis pagrindai gali būti sujungti į prasminį-intonacinį pagrindą. Gramatinis (sintaksinis) ir prasminis-intonacinis pagrindai labiau interpretuoti kaip skyrimo ir taisyklių formulavimo kriterijai, o bendruoju skyrybos tvarkybos principu laikytinas funkcionalumas. Funkcionalumas atspindi tinkamiausią skyrybos pasirinkimą sintaksiniams (semantiniams ar struktūriniais) arba prasminiams ypatumams perteikti.

Skyrybos ženklų vartojimo, kartu ir taisyklių formulavimo funkcionalumas padeda teksto autoriui realizuoti tekste savo sumanymą, minties rutuliojimo būdą. Tvarkyboje nuolat buvo paminimas teksto autoriaus apsisprendimas, bet raidoje pirmumo autoriaus apsisprendimui pasirinkti skyrybą buvo teikiama vis daugiau. Ir tai pateisinama suprantant komunikacinę kalbos funkciją kaip pagrindinę, taigi ir užtikrinant galimybes teksto autoriui tinkamai perteikti norimą mintį adresatui.

Skyrybą suprantant kaip teksto prasmės bei autoriaus sumanymo realizacijos priemonę, taip pat ir aiškesnės struktūros parodymo būdą, leidžiantį lengviau ir greičiau suprasti tekstą, apie savarankišką skyrybos ženklo funkciją galima kalbėti labai sąlygiškai. Tie patys ženklai realizuoja gana skirtingus autoriaus sumanymus ir tik labai bendrais bruožais galima nusakyti tipišką ženklų paskirtį.

Neįprastesnės sandaros sintaksinių vienetų skyrybai interpretuoti sintaksinis kriterijus vis dėlto yra svarbiausias. Nors pats tokių struktūrų atsiradimas yra nulemtas teksto autoriaus poreikių kurti tekstą tam tikru būdu, bet jų skyrybą galima paaiškinti sisteminiiais sintaksinių pokyčių požymiais, ir tai suaktualina sintaksinį kriterijų.

2. Skyrybos pagrindų realizacija tam tikrose sintaksinių vienetų ir atitinkamų skyrybos taisyklių grupėse nebuvo vienoda per skyrybos tvarkybos maždaug 100 metų istoriją.

2.1. Daugiausia nevienodumų buvo įterpinių, modalinių žodžių, aiškinamųjų bei vienaarūšių sakinio dalių taisyklėse ir apskritai skyrybos nuostatose. Jų skyrybos skirtumus tvarkybos raidoje lėmė ir sintaksinė šių vienetų interpretacija, ir skyrimo pagrindų pirmumo supratimas. Dalyje sintaksės ir skyrybos aprašų aiškinamosios sakinio dalys buvo priskirtos tam tikrai įterpinių rūšiai, todėl jų skyryba buvo griežta, nes įterpiniai visada buvo išskiriami be kokių nors išimčių. Kai kuriuose aprašuose jos ir nepriskirtos įterpiniams laikomos išskirtinėmis sakinio dalimi, tad tik išskiriamomis. Aiškinamųjų sakinio dalių nepriskyrus įterpiniams buvo galima labiau diferencijuoti aiškinimo santykius, ypač su įvadiniais žodžiais. Tai leido išspręsti aiškinimo ir vienaarūšiskumo santykį, vienaarūšiskumui suteikti daugiau nuo kalbėtojo intencijos priklausančių ypatybių, taigi

kiek kitaip pateikti ir šių dviejų sakinio dalių tipų skyrybą. Tai realizuota paskutiniuose skyrybos aprašuose.

Modalinių žodžių skyryba keitėsi ne kartą, tačiau jų skyrybos taisyklės pasikeitimai susiję ne tiek su teksto autoriaus poreikių tenkinimu, kiek su normintojų susitarimu, skirti ar neskirti šiaip bet kuriuo atveju panašiai perteikiamą modalumą.

2.2. Dalyvinių, pusdalyvinių ir padalyvinių aplinkybių skyrimas visais tvarkybos laikotarpiais buvo siejamas su sintaksinėmis jų ypatybėmis. Teksto prasmei jų skyrimas ar neskyrimas turi mažai įtakos, nes jų savarankiškumas yra gana ryškus dėl galimybės pertvarkyti į savarankišką teiginį ir sakinį. Tai, matyt, lėmė sumanymą 5–6 praėjusio amžiaus dešimtmetyje sugriežtinti jų skyrybą, bet greit buvo grįžta prie laisvo teksto autoriaus apsisprendimo, skirti ar neskirti, ir šį sugriežtinimą galima laikyti tik epizodu vyravusioje iš esmės laisvos skyrybos nuostatoje.

2.3. Skyrybos tvarkybos raidoje svarbus buvo nepilnųjų ar sutrauktų sintaksinių struktūrų reiškinio įtraukimas į skyrybos apibūdinimus. Nepilnos struktūros sintaksiniai vienetai taisyklėse buvo paminimi tik epizodiškai, bet paskutiniuose skyrybos aprašuose nepilnų struktūrų, neišplėtotų teiginių, sutrauktų struktūrų sąvokos vartojamos dažniau ir jomis aiškinami neįprastesni tipišku struktūrų vartojimo atvejai, kartu keliamos su jais susijusios skyrybos problemos. Sistemiškas tokio reiškinio įtraukimas į skyrybos aprašus padeda aiškinti netipišką skyrybą ir gali dar labiau padėti nuosekliai šį reiškinį įtraukus į skyrybos taisyklių formuluotes.

3. Skyrybos tvarkyboje nuosekliai yra detalizuojami tam tikri sintaksiniai reiškiniai, tiksliau skaidomi tam tikro sintaksinio reiškinio fragmentai, galintys parodyti skirtingas prasmes ar struktūrines sintaksinio vieneto ypatybes ir susiję su skyrimu ar neskyrimu. Todėl taisyklės yra papildomos naujais punktais. Retai, bet pasipildo ir naujais skyreliais, paskutiniu laiku – skaidomo teksto skyrybos apibūdinimu, specifinio ženklų vartojimo aptarimu. Tai padeda taisykles padaryti funkcionalesnes.

Literatūra ir šaltiniai

- Abaravičius, Juozas. 2002. *Skyrybos stilistika*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Balkevičius, Juozas. 1963. *Dabartinės lietuvių kalbos sintaksė*. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.
- Bučienė, Laima, Vidas Kavaliauskas, Regina Rinkauskienė. 2007. *Lietuvių kalbos skyrybos naujovės: teorija ir praktika*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Įsakymas 2011 – *Dokumentų rengimo taisyklės*. Lietuvos vyriausiojo archyvaro 2011 m. liepos 4 d. įsakymas Nr. V-117.
- Kalnius, Alfonsas. 1943. *Lietuvių kalbos sintaksė*. Kaunas: Valstybinė leidykla Kaune.
- Karaliūnas, Simas. 1997. *Kalba ir visuomenė. Psichologiniai ir komunikaciniai kalbos vartojimo bruožai*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Kniūkšta, Pranas. 2007. *Naujosios skyrybos taisyklės. Ką jos duoda ir ką patiems reikia suvokti*. Kaunas: Šviesa.
- Labutis, Vitas. 1998. *Lietuvių kalbos sintaksė*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Labutis, Vitas. 2007. Kalbėtojo funkcinės gramatikos įvadas. *Lietuvių kalba 1*. Prieiga internetu: <https://www.zurnalai.vu.lt/lietuviu-kalba>

- LKRKŽ 1996 – *Mokomasis lietuvių kalbos rašybos ir kirčiavimo žodynas*. Sud. P. Kniūkšta, A. Lyberis. Kaunas: Šviesa.
- LKRS 1989, 1992 – *Lietuvių kalbos rašyba ir skyryba*. Ats. red. A. Valeckienė. Vilnius: Mokslas.
- LKS 2020 – *Lietuvių kalbos skyryba. Taisyklės, patarimai, komentarai*. Parengė A. Drukteinis. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras.
- LKRŽ 1980 – *Lietuvių kalbos rašybos žodynas mokykloms*. Sud. N. Grigas, A. Lyberis. Kaunas: Šviesa.
- Nutarimai 1998 – *Lietuvių kalbos komisijos nutarimai*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Nutarimai 2006 – Valstybinės lietuvių kalbos komisijos 2006 m. rugsėjo 28 d. nutarimas Nr. N-2(103) „Dėl privalomosios skyrybos taisyklių“; Valstybinės lietuvių kalbos komisijos 2006 m. rugsėjo 28 d. nutarimas Nr. N-3(104) „Dėl pasirenkamosios skyrybos taisyklių“. (Žiūrėta: 2022-10-25). Prieiga internetu: <https://vlkk.lt/vlkk-nutarimai/nutarimai>.
- Nutarimas 2019 – Lietuvių kalbos skyrybos taisyklės. Valstybinės lietuvių kalbos komisijos 2019 m. gruodžio 19 d. nutarimas Nr. N-10 (180). Prieiga internetu: <https://vlkk.lt/vlkk-nutarimai/suvestines-nutarimu-redakcijos/lietuviu-kalbos-skyrybos-taisykles-suvestine-redakcija>.
- Pupkis, Aldonas. 2005. *Kalbos kultūros studijos*. Vilnius: Gimtasis žodis.
- RR 1957 – *J. Jablonskis. Rinkiniai raštai I*. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.
- Sirtautas, Vytautas, Česlovas Grenda. 1988. *Lietuvių kalbos sintaksė*. Vilnius: Mokslas.
- Smetonienė, Irena. 2013. Reklamos tekstų stilistinė skyryba. *Lietuvių kalba* 7. Prieiga internetu: <https://www.zurnalai.vu.lt/lietuviu-kalba>.
- Statkevičienė, Jadvyga. 2003. *Praktinė skyryba*. Vilnius: Gimtasis žodis.
- Valskys, Vidas. 2014. Iš lietuvių kalbos skyrybos norminimo istorijos. *Martynui Mažvydui atminti: raštijos raida ir XXI amžiaus iššūkiai*. Vilnius: Lietuvos edukologijos universitetas. 154–161.
- Vasiliauskienė, Virginija. 2002. *Probleminiai lietuvių kalbos rašybos ir skyrybos aspektai*. Vilnius: Homo liber.
- Žinynas 1998 – *Lietuvių kalbos žinynas*. Sud. P. Kniūkšta. Kaunas: Šviesa.
- Žiugžda, Juozas. 1955. *Lietuvių kalbos gramatika, 2 dalis. Sintaksė*. Kaunas: Valstybinė pedagoginės literatūros leidykla.
- Župerka, Kazimieras. 1995. *Kalbos priemonių konkurencija kaip lietuvių kalbos stilistikos objektas*. Šiauliai: Šiaulių pedagoginis institutas.